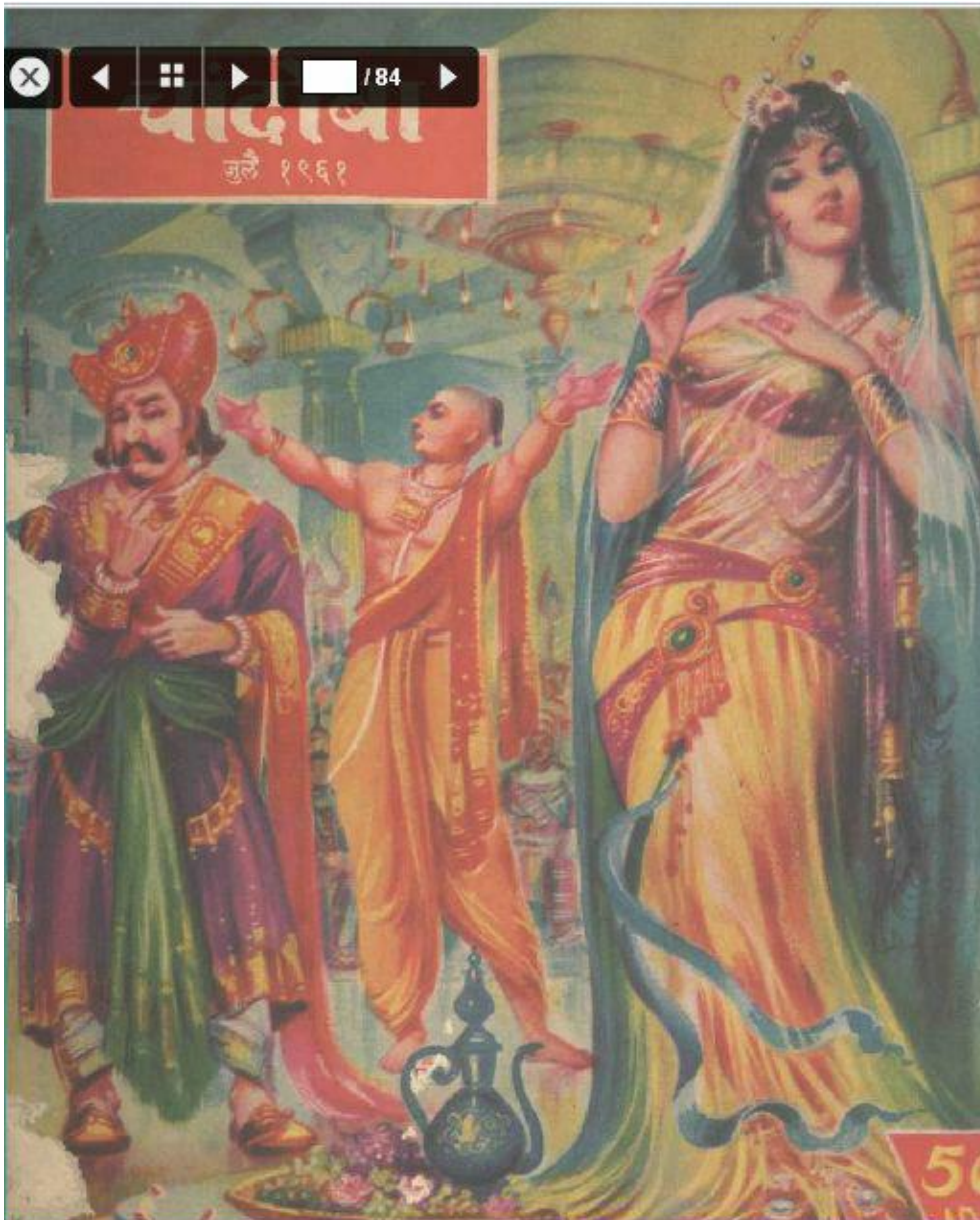

जुलै १९६१

वडाची साक्ष

एका गांवीं दगडू शेट नांवाचा एक वाणी रहात असे. तो मनानें फार उदार होता. कोणाला कधीं पैसे दिले तर कागद देखील लिहून घेत नसे.

एकदां दगडू शेट परगांवीं व्यापारधंद्या-साठीं जात होता. वाटेंत त्याला खंडू मोहिते भेटला व हात जोडून म्हणाला—"शेटजी, कहर केला आहे देवानें. परवां जोराचा पाऊस पडला आणि सर्व धाबें खालीं आलें. उभें रहायला देखील जागा नाहीं. दया करा गरिबावर आणि पन्नास रुपये द्या. कापणी झाल्याबरोबर परत देतों."

दगडूशेटजवळ पैसे होते. परंतु तो व्यापारासाठीं चालला होता. तरी खंडूची नड पाहून त्यानें रुपये द्यायचें ठरविलें. म्हणाला—"हे घे पैसे ! सावकाश दे, कापणी झाल्यावर !"

खंडूनें पैसे घेतलें. पण कबूल केल्या-प्रमाणें कापणी झाल्यावर दिले नाहींत. पहिली कापणी झाली, दुसरी झाली व तिसरी पण झाली. परंतु खंडूनें कर्ज फेडलें नाहीं. म्हणून दगडूशेट त्याच्याकडे गेला आणि पैसे मागूं लागला.

खंडूनें रागानें विचारलें—"कसले पैसे ?"

"दोन वर्षांपूर्वी तूं घराचें धाबें ठीक करण्यासाठीं पन्नास रुपये कर्ज घेतले नव्हतेस का ?" दगडू शेटनें विचारलें.

"मी कर्ज काढलें होतें ! तुझ्याकडून ? मला नाहीं आठवत बुवा ! बरें तें सोड. मी विसरभोळा झालों आहें. तुला मी कागद लिहून दिला असेलच कीं नाहीं. पहा तो. असला तर देईन."

"दोनतीन महिन्यासाठीं कागद कशाला, म्हणून मी नाहीं कांहीं लिहून घेतलें."

"शेटजी, अरे तुम्ही कागद लिहून घेतल्याशिवाय का कर्ज देणार ?" खंडूनें विचारलें. दोघांचें भांडण ऐकून गांवकरी जमा झाले. म्हणाले—"भांडतां कशाला ? चला पाटलाकडे. ते बरोबर न्याय निवाडा करतील."

"चला पाटलाकडे ! मला काय ?" खंडू म्हणाला.

पाटील हुशार होता. त्यानें दोघांचें म्हणणें शांतपणें ऐकून घेतलें.

खंडू म्हणाला—"पाटील, तुम्हीच सांगा ! मला या शेटजींकडे कर्ज मागायला जायची गरज काय ? देवाच्या दयेनें पीक चांगलें येत आहे. आणि यानें दिले तरी कागद लिहून घेतल्याशिवाय का हा देणार ? तुम्हीच विचार करा."

पाटलानें दगडू शेटला विचारलें—"शेटजी ! तुम्ही पैसे दिलेत तेव्हां तेथें कोणी दुसरा होता का ? कोणी पाहिलें का ?"

"तेथें कोण असणार ? मी गांवाला जात होतों आणि खंडूनें वाटेंतच भेटून पैसे मागितले. मी पन्नास रुपये काढून दिले." दगडू शेट म्हणाला.

"वाटेंत कोठें भेट झाली तुमची त्याच्याशीं ?" पाटलानें विचारलें.

श्री. बा. रा. पाटणकर

"एका वडाच्या झाडाखालीं!" दगडू शेट म्हणाला.

"होय ना? मग त्या झाडाला जाऊन बोलवून आणा साक्ष द्यायला." असें सांगून पाटलानें एक चिठ्ठी लिहून दिली. म्हणाला–"जाऊन द्या ही चिठ्ठी त्या झाडाला. येईल तो."

दगडू शेटला कांहीं कळलें नाहीं. पाटलांची आज्ञा म्हणून चिठ्ठी घेऊन निघाला.

थोड्या वेळानें पाटलानें खंडूला विचारलें–"फार वेळ झाला शेटजींना जाऊन. पोंचले असतील का रे ते त्या झाडाजवळ?"

खंडू हंसत म्हणाला–"इतक्यांत काय पोंचतो तो! अहो एक मैल तरी दूर असेल तें!"

तासाभरानें दगडू शेट परत आले व म्हणाले–"पाटील तें झाड कांहीं येत नाहीं! मी त्याला किती सांगितलें. शेवटीं तुमची चिठ्ठी त्याच्या एका मुळांत खुपसून निघून आलों."

पाटील हंसत म्हणाला–"शेटजी, अहो तुम्ही यायच्या आधींच तें झाड साक्ष देऊन गेलें!"

खंडू ओरडला–"कोठें? मी नाहीं पाहिलें."

पाटील म्हणाला–"अरे, तूंच नाहीं का सांगितलेंस कीं अजून शेटजी त्या झाडापर्यंत पोंचले देखील नसतील म्हणून. तें झाड एक मैल तरी दूर असेल, हें तूंच तर म्हणालास! तूं शेटजींना भेटलास नाहींस व त्यांच्याकडून कर्ज देखील घेतलें नाहींस म्हणतोस आणि तें झाड कोणतें व किती दूर आहे हें कसें रे कळलें तुला?"

खंडूची मान खालीं झाली व त्यानें शेटजींचें कर्ज मुकाट्यानें फेडलें.

स्यमंतकमणि

पंचम अध्याय

सत्राजितला कृष्ण म्हणाला,–
"समक्ष सर्वांच्या तुम्ही,
पाणउतारा केला माझा
मित्र खरा पण शत्रु न मी॥

"कोणि मारलें प्रसेनला अन्
कोणि चोरला कसा मणी,
केलि चवकशी होति तुम्ही का?
माझी निंदा मात्र जनीं!

"लोभ मण्याचा नाहीं मजला
लखलाभो तो सदा तुम्हां!
व्यर्थकुणावर अशा तऱ्हेनें
लावुं नका पण दोष पुन्हां!"

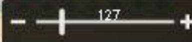
कृष्णानें हें सांगुन दिधला
समोर फेकुन मणि त्याच्या।
करूं लागले सर्व प्रशंसा
शौर्याची श्रीकृष्णाच्या॥

लज्जित सत्राजित कृष्णाला
वदला–"झाली चूक खरी,
क्षमा करावी सर्व विसरुनी
करुणासागर कृष्ण हरी।

"मूर्खपणानें माझ्या झाला
तुला ताप हा आज वृथा।
क्षोभ मनाला माझ्या, निंदिल
मज जग सांगुन हीच कथा॥

"कोठें गेली होती माझी
बुद्धि तदां, मज हें नकळे।
लागतात भोगावीं मनुजा
केल्या कर्मांचींच फळें!

"वरुन सत्यभामेला माझ्या
कर कृतार्थ मज कृष्णा आज!
कन्या माझी एकुलती ती
जगांत माझी राहिल लाज!"

केलि प्रतिज्ञा श्रीकृष्णानें–
"पाठवीन त्या यमसदना !"
बावरला शतधन्वा ऐकुनि
नव्हती त्याच्या शांति मना ॥

कृतवर्म्याला जाउनि वदला–
"पाठ फिरविली दैवानें !"
वदला कृतवर्मा–"कृष्णासी
वैर करावें मूर्खानें !"

कृतवर्मा का बोलत आहे !
थक्क जाहला शतधन्वा;
तोंडघशी मी पडलों, त्याचें
डोकें फिरलें कीं अथवा !!

शतधन्वा मग अक्रूराकडे
गेला आणि म्हणाला त्या–
"वांचव मजला !" हंसत म्हणे तो–
"जाउँ कसा वाटेला त्या ?

"कंसा ज्यानें लोळविलें तो
पुरुष वाटला का सामान्य ?
त्याच्याशीं का वैर करूं मी ?
होइल कोणाला का मान्य ?

"सोडुनि आशा माझी आतां
तुला पाहिजे तिकडे जा !
माझें मत तूं वैर सोडुनी
शरण आज कृष्णाला जा !"

अंग चोरुनी अक्रूर गेला ;
शतधन्व्याला आला राग ।
टाकुनिया मणि पुढती वदला–
"विझव तूंच ही आतां आग !"

असें सांगुनी घोड्यावरती
बसुन पळाला तो तेथून ।
मण्या हलविण्या अशा प्रसंगीं
येइल कोण कसा कोठून ?

[९]

[राजकुमारी कांतिमतीनें चित्रसेनाला सांगितलें कीं नागवर्मानें तिच्या वडिलांना कपिलपुराच्या किल्ल्यांत कैद करून ठेवलें आहे. चित्रसेन आपलें सैन्य घेऊन तेथें पोंचला तेव्हां किल्ल्याच्या बुरजावर शत्रु सैनिक सशस्त्र उभे असलेले व ते भयंकर पक्षी आकाशांत घिरट्या घालीत असलेले दिसले. मशालींच्या सहाय्यानें त्या पक्ष्यांना पळवून लावण्याची जबाबदारी अमरपालनें स्वतःवर घेतली. पुढें वाचा.]

अमरपालाच्या चातुर्यावर चित्रसेनाचा पूर्ण विश्वास होता. त्या दिवशीं त्यानें त्या भयंकर पक्ष्यांचा किती चातुर्यानें संहार केला होता हें त्यानें व सर्वांनीं पाहिलें होतें. पण उग्राक्षाच्या मनांतून त्या पक्ष्यांची धास्ती अद्याप कमी झालेली नव्हती. म्हणून त्यानें विचारलें–"आपण मशाली पेटवून पक्ष्यांना दाखविल्या तर ते हल्ला करायचें सोडून भिऊन पळून जातील असें वाटतें का तुला ! या गोष्टीची खात्री आहे का तुला !"

"मशाली !" असें अमरपालनें म्हटल्याबरोबर शेंकडों सैनिक मशाली तेलांत बुडवून पुढें घेऊन आले.

अमरपाल त्यांच्याकडे बोट दाखवून म्हणाला–"महाराज ! आपली आज्ञा होतांच या मशाली घेऊन हे सैनिक किल्ल्याला

चारी बाजूंनीं वेढा देतील. त्यांच्या पाठोपाठ किंवा बरोबरच इतर सैनिकांनीं पण किल्ल्यावर हल्ला चढवावा.

"होय होय रे!" अशी उग्राक्षानें आरोळी मारल्याबरोबर राक्षस "आलों सरदार" असें ओरडत उग्राक्षासमोर येऊन उभे राहाले.

त्यांना उग्राक्ष म्हणाला—"कांहींजण जाऊन मोठमोठीं झाडें उपटून आणा आणि त्यांच्या खोडांनीं किल्ल्याचें फाटक तोडा. इतर सर्व पहार, कुदळ व फावडें जें मिळेल तें घेऊन किल्ल्याच्या भिंती पाडा!"

नंतर चित्रसेनाला तो म्हणाला—"महाराज, मला वाटतें कीं, आपण सर्वांनीं मिळून किल्ल्याला चारी बाजूंनीं वेढा द्यावा व किल्ल्यावर चालून जावें. फक्त फाटक तोडून आंत शिरण्याचा विचार तितकासा बरोबर वाटत नाहीं मला. कारण किल्ल्यांत लोक फार कमी आहेत व सर्व बाजूंनीं आपला हल्ला थोपवून धरणें त्यांना शक्य होणार नाहीं. हो, त्या भयंकर पक्ष्यांच्या हातून आपणांस वांचविण्याची जबाबदारी अमरपालावर आहे."

"भिऊं नकोस उग्राक्ष! तुझ्या रक्षणाचा भार माझ्यावर आहे!" अमरपालानें आपल्या मशालधारी अनुयायाकडे बोट दाखवून म्हटलें.

"मानवाधमा! तूं माझ्या सारख्या राक्षसांच्या राजाचें रक्षण करणार?" उग्राक्षानें दांत ओठ चावून आपली दगडाची गदा हातांत घेतली व अमरपालाला मारण्यासाठीं उगारली.

"थांब उग्राक्ष!" राजकन्या कांतिमति अधिकाराच्या स्वरांत जणुंकांहीं आज्ञा देत म्हणाली. थोडावेळ थांबून ती पुढें म्हणाली—"जर आपण सर्व परस्परांच्या बलाबलाची परीक्षा अशा तऱ्हेनें करूं लागलों तर शत्रूच्या हातांतून माझ्या वडिलांचें रक्षण कसें काय होणार याची मला शंकाच वाटूं लागली आहे." नंतर चित्रसेनाकडे वळून म्हणाली—"महाराज! आपण माझ्या वडिलांना बंदीवासांतून सोडविण्याचें वचन दिलें आहे." "होय!" म्हणून चित्रसेनानें होकारार्थी आपली मान हलविली व उग्राक्षाकडे वळून म्हणाला—"उग्राक्षा! तूं राक्षसोत्तम आहेस हें मला कबूल आहे. मग तुला आपल्या शक्तीचें प्रदर्शन करण्याची, तूंच सांग, गरज आहे का? किल्ल्यांतल्या शत्रूवर व त्या भयंकर पक्ष्यांवर तूं आपला राग पाहिजे तितका काढ."

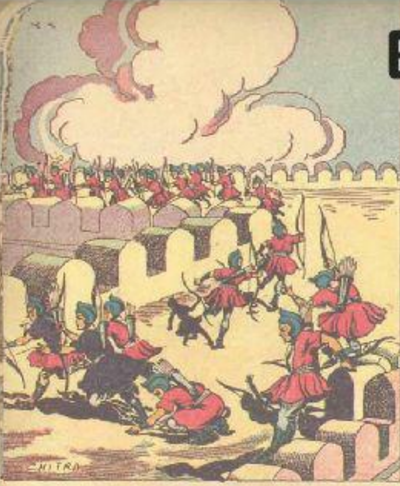
उग्राक्षानें चित्रसेनाला कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. आपल्या अनुयायांना संबोधून म्हणाला—"अरे, असे उभे काय? उपटा झाडें आणि जा चालून किल्ल्यावर!" त्याच्या त्या गर्जनेनें सर्व वनप्रदेश दुमदुमला.

सर्व राक्षस रानांत शिरले व मोठमोठीं झाडें उपटून त्यांचीं खोडें खांद्यावर घेऊन फाटकाकडे जाऊं लागले. त्याचवेळीं त्यांच्या पाठीमागून चित्रसेनाचें सैन्य व अमरपालाचे मशाली घेऊन येणारे अनुयायी चालू लागले.

चित्रसेन व कांतिमती आपापल्या घोड्यावर बसून सैन्याला उत्साह देत सैन्याच्या आजूबाजूनें चालत होती. उग्राक्ष आपली दगडाची गदा हातांत घेऊन गर्जना करीत होता.

चित्रसेन व उग्राक्षाचें सैन्य किल्ल्यापासून शंभर पावलावर येऊन पोंचतांच किल्ल्यांतून बाणवृष्टि होऊं लागली. चित्रसेनाचें सैन्य स्वतःचा बचाव करीत व युद्धावर उभें राहून एका बाणाचें उत्तर दोन बाणांनीं देऊं लागलें. थोड्याच वेळांत राक्षस किल्ल्याच्या फाटकाजवळ येऊन पोंचले.

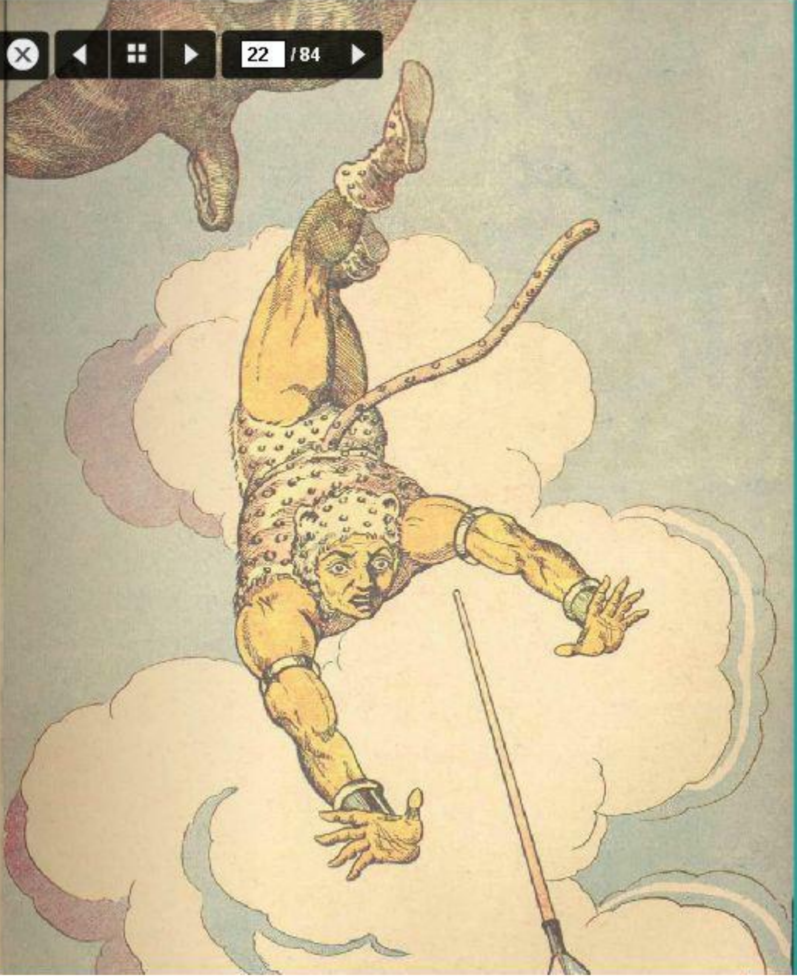

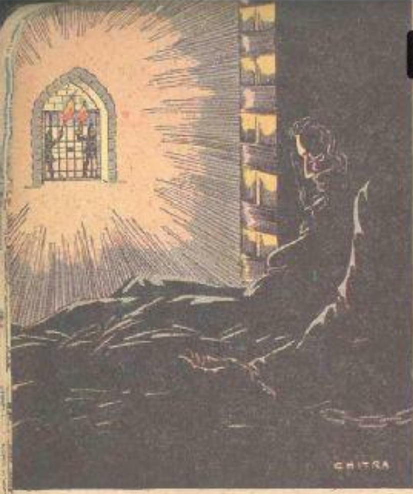
त्यांनीं झाडाच्या खोडानें किल्ल्याचें फाटक तोडण्याचा उपक्रम सुरू केला. कांहीं राक्षस पहारींनीं किल्ल्याचा तट तोडूं लागले.

एकाएकीं संध्याकाळ झाल्यासारखें वाटलें. आकाशांत कित्येक भयंकर पक्षी घिरट्या घालूं लागले. त्यांना पाहतांच राक्षस घाबरले. पण अमरपाल आपल्या सैन्य निशी तयार होताच. त्याचा हुकूम होतांच शेंकडों मशाली जळूं लागल्या. आकाशांतून पक्ष्यांनीं त्या पाहल्या व पाठ फिरवून मोठ्यानें ओरडत उडूं लागले. त्यांच्यावर बसलेल्या व्याघ्रचर्मवाल्यांनीं त्यांना अंकुश मारून परत फिरवण्याचा प्रयत्न केला. पण त्यांचे सर्व प्रयत्न फुकट गेले. एका स्वारानें आपल्या पक्ष्याला जोरानें भाला मारला. त्यामुळें तो पक्षी आकाशांतच उलटा झाला व त्याच्यावरचा स्वार आकाशांतून जमिनीवर आदळला.

पक्षी पळून गेलेले पाहून उग्राक्षाचें सैन्य व चित्रसेनाचें सैन्य जय जय कार करूं लागलें. नागवर्माचे सैनिक भयंकर पक्ष्यांचा आधार सुटल्यानें धीर सोडून पळूं लागले. चित्रसेनाच्या सैन्याला कोणत्याहि प्रकारचा अटकाव राहिला नाहीं. किल्ल्याचें फाटक पण तोंपर्यंत तुटलें होतें व उग्राक्षाच्या राक्षस सैन्यानें जागोजागीं किल्ल्याला खिंडारें पाडली होतीं. हां हां म्हणतां चित्रसेनाचें व राक्षसांचें सैन्य किल्ल्यांत शिरलें. शत्रूचे जे सैनिक शरण मागायला आले त्यांना चित्रसेनानें निःशस्त्र करून सोडून दिलें व जे शेवटपर्यंत युद्ध करीत राहाले त्यांचा समाचार राक्षसांच्या सैन्यानें घेतला.

एकूण युद्ध संपलें व किल्ल्यावर चित्रसेनाचा झेंडा फडकूं लागला. तो कांतिमती बरोबर सरळ राजवाड्याकडे आला. त्याच्या हुकमानें सैनिक वाड्यांत शिरले व वीरसिंह

महाराजांना शोधूं लागले. त्यांनीं सर्व महाल पालथा घातला. पण महाराजांचा पत्ता लागला नाहीं.

चित्रसेनाला संशय आला कीं वीरसिंह महाराजांना शत्रु सैनिक किल्ल्याबाहेर तर घेऊन गेले नसतील. पण कांतिमती म्हणाली—"माझे बाबा किल्ल्यांतच आहेत. खालीं तळघरांत कोठेंतरी असण्याचा संभव आहे. तीन तीन चार चार सैनिक खालीं तळघरांत जाऊन पाहतील तर खात्रीनें शोध लागेल."

तिनें सांगितल्याप्रमाणें चित्रसेनाचें सैनिक मशाली पेटवून तळघरांत शिरले. तळघरांत इतका काळोख होता कीं, हाताला हात दिसणें शक्य नव्हतें. एका जागीं दोघां सैनिकांना एक अंधार कोठडी दिसली. कोठडीला एक जंगी कुलुप लागलेलें होतें. आंत जाणें शक्य नव्हतें. गजांतून आंत भिंतीला टेंकून कोणी बसला असल्याचें मशालीच्या उजेडांत त्यांना दिसलें. त्याचा कण्हण्याचा आवाज देखील ऐकूं आला. तें पाहून दोघे सैनिक मोठ्यानें ओरडले—"वीरसिंह महाराज येथें या कोठडींत आहेत."

तो आवाज ऐकून चित्रसेन व कांतिमति त्या बाजूला आले. त्यांना देखील कोठडींत कोणीतरी कण्हण्याचा आवाज ऐकूं आला. जरा जास्त न्याहाळून पाहाल्यावर कांतिमतीनें आपल्या वडिलांना ओळखलें.

चित्रसेनानें कुलुप फोडायला सांगितल्यावर सैनिक हतोड्यानें कुलुप फोडूं लागले. पण कुलुप फुटलें नाहीं. एक सैनिक म्हणाला—"नागवर्माच्या सैन्यांतील लोकांकडे कुलुप असेल!"

"किल्ली येईपर्यंत आपण सर्वांनीं येथें माशा मारीत बसावयाचें म्हणतोस!" चित्रसेनानें रागाच्या स्वरांत विचारलें.

कांतिमति म्हणाली—"उग्राक्ष! हें दार उघडणें किंवा कुलुप फोडणें तुम्हां राक्षसांना तेवढें कठीण नाहीं!"

एवढेंच ना!" असें ऐटींत म्हणत उग्राक्ष आपलें सर्व बळ एकवटून कुलुप ओढून तोडूं लागला. परंतु तें जंगी कुलुप कांहीं फुटलें नाहीं. त्यानें दोन्ही हातांनीं ओढून पाहिलें, पण फुकट.

उग्राक्षाला देखील उघडतां न आलेलें पाहून चित्रसेन जास्तच चकित झाला. कुलुप उघडल्याशिवाय वीरसिंह महाराजांना सुटका कशी मिळणार! उग्राक्षाची खटपट चालू होती. तो म्हणाला—"हा नागवर्मा व त्याचे अनुयायी तरी विचित्रच दिसतात! वीरसिंह महाराजांसारख्या म्हाताऱ्या माणसाला ह्या जागीं बंद करण्याची काय गरज होती. लोखंडी गजांचें दार आणि हें जंगी कुलुप ह्यांची आवश्यकताच नव्हती. ह्या दरवाज्यापेक्षां कुलुपच जास्त मजबूत आहे कीं काय असें मला वाटूं लागलें आहे." असें सांगून त्यानें कुलुप तोडण्याचा नाद सोडून दरवाज्याचे गजच वांकविले. आंत जायला छान रुंद वाट झाली. मशालींच्या उजेडांत भिंतींत मोठमोठे कडी कोयंडे व साखळ दंड होते.

त्या साखळदंडांनीं वीरसिंह महाराजांना आंत बांधून ठेवलें होतें. त्यांना बोलतां येऊं नये म्हणून त्यांचें तोंड एका कपड्यानें घट्ट बांधून ठेवलें होतें.

सर्व आंत कोठडींत गेले. आपल्या वडिलांना त्या स्थितींत पाहून कांतिमतीनें किंकाळीच फोडली व जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडली. चित्रसेनानें तिला आधार दिल्यावर ती पुन्हां उठून उभी राहिली व "बाबा!" म्हणून वडिलांकडे धांवली. चित्रसेनानें पुढें होऊन तोंडाला बांधलेलें फडकें सोडलें. उग्राक्षानें चातुर्यानें साखळ

दंड तोडून टाकले आणि वीरसिंह महाराजांना मुक्त केलें.

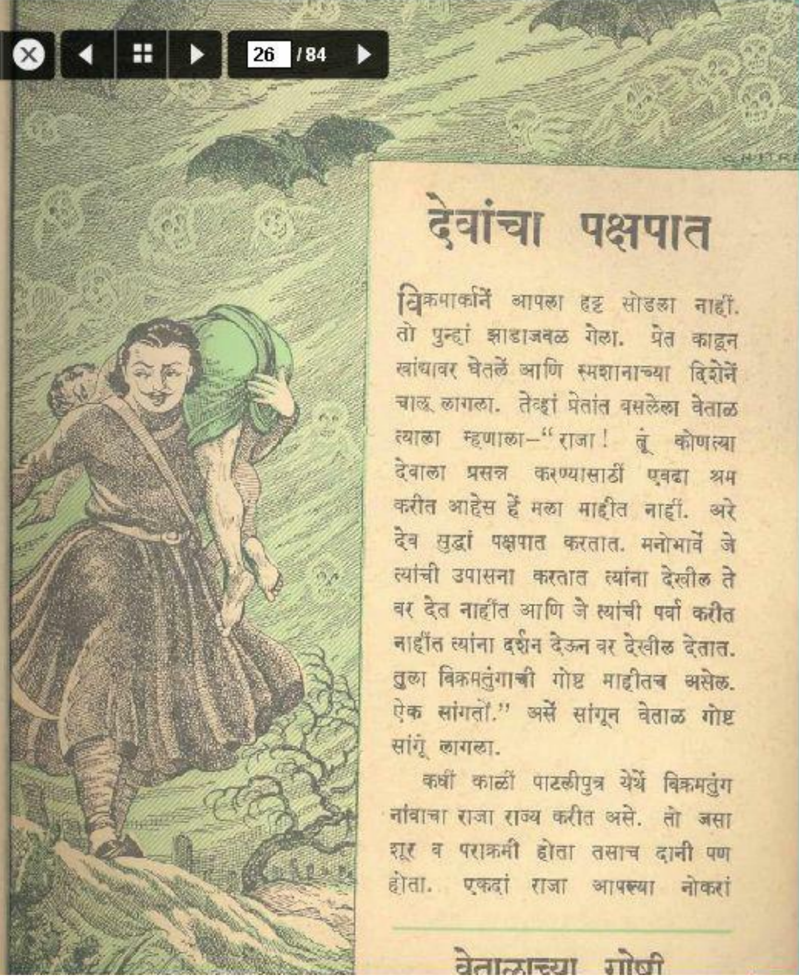
वीरसिंह महाराजांचा आपल्या डोळ्यावर विश्वासच बसेना. या जन्मीं त्या तुरुंगवासांतून सुटका मिळेल असें त्यांना वाटत नव्हतें. ते म्हणाले—"बाळ! मला स्वप्नांत देखील कल्पना नव्हती कीं, तुझी व माझी पुन्हां भेट होईल." असें म्हणत महाराज भिंतीच्या आधारें टेंकून पुन्हां बसले. त्यांना भोंवळ आल्यासारखें वाटलें. कित्येक दिवसांत पोटभर खायला मिळालें नव्हतें व कित्येक तास उलटून गेले तरी घोंटभर पाणी देखील प्यायला मिळालें नव्हतें.

चित्रसेनानें आपल्या एका सैनिकाकडून पाणी मागवलें. एका उच्च आसनावर महाराजांना बसविण्यांत आलें. थोडें पाणी प्याल्यावर महाराजांना थोडी हुशारी वाटली व त्यांनीं विचारलें—"बाळ! ही मंडळी कोण! आणि तो बंडखोर नागवर्मा कोठें आहे! अजून जिवंत आहे कीं मारला गेला!"

कांतिमती काय उत्तर देणार. तिनें चित्रसेनाकडे पाहिलें. तेव्हां चित्रसेन म्हणाला—"महाराज, मी चित्रसेन! माझें नांव व राज्य या विषयीं आपण ऐकलेंच असेल. या राक्षसाचें नांव उग्राक्ष आहे. अंगापिंडानें जरी हा राक्षस असला तरी ह्याचें हृदय देवासारखें दयाळु आहे. हा माझा सेवक आहे." उग्राक्षानें कृतज्ञतापूर्वक प्रथम चित्रसेनाला व नंतर वीरसिंह महाराजांना नमस्कार केला. चित्रसेन पुढें म्हणाला—"नागवर्मा माझ्या वडिलांचें धवलगिरीचें राज्य बळकावण्यासाठीं गेलेला आहे. त्याला शक्य तर वाटेंतच गांठून ठार करण्याचा हुकूम देऊन मी आपल्या विश्वस्त सेनापतीला पाठविलें आहे."

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

देवांचा पक्षपात

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. प्रेत काढून खांद्यावर घेतलें आणि स्मशानाच्या दिशेनें चालू लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तूं कोणत्या देवाला प्रसन्न करण्यासाठीं एवढा श्रम करीत आहेस हें मला माहीत नाहीं. अरे देव सुद्धां पक्षपात करतात. मनोभावें जे त्यांची उपासना करतात त्यांना देखील ते वर देत नाहींत आणि जे त्यांची पर्वा करीत नाहींत त्यांना दर्शन देऊन वर देखील देतात. तुला विक्रमतुंगाची गोष्ट माहीतच असेल. ऐक सांगतों." असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

कधीं काळीं पाटलीपुत्र येथें विक्रमतुंग नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो जसा शूर व पराक्रमी होता तसाच दानी पण होता. एकदां राजा आपल्या नोकरां

वेताळाच्या गोष्टी

चाकरांसह रानांत शिकारीला गेला असतां वाटेंत एका जागीं एक ब्राह्मण बिल्व होम करीत असलेला त्याला दिसला. "ब्राह्मण-श्रेष्ठ! आपण हा यज्ञ कां करीत आहां!" असें विचारावेंसें राजाला वाटलें. पण तो शिकारीच्या नादांत पुढें निघून गेला.

सायंकाळीं शिकार करून राजा राजधानीकडे परतला. वाटेंत पुन्हां त्याला तो ब्राह्मण यज्ञ करीत असलेला दिसला. या खेपेस राजानें जवळ जाऊन ब्राह्मणाला आदरपूर्वक नमस्कार करून विचारलें—"ब्राह्मण-प्रवर! हा यज्ञ करण्याचें कारण काय?"

ब्राह्मण म्हणाला—"महाराज! माझें नांव नागशर्मा आहे. मी अग्नीला बिल्वफळाची आहुती देऊन देवाची प्रार्थना करीत आहे कीं, देवा! मला सोन्याचें बिल्वफळ दे! कित्येक दिवसापासून मी मनोभावें अग्निनारायणाची आराधना करीत आहें. परंतु आज पावेतों देवाची कृपा माझ्यावर झाली नाहीं."

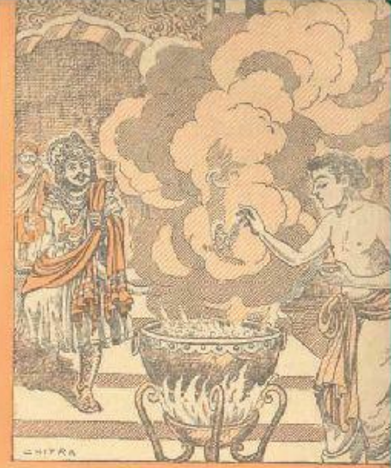
तें ऐकून राजा म्हणाला—"मला एक फळ देतां का? मी देखील प्रत्यय करून पाहतों."

ब्राह्मणाला आश्चर्य वाटलें. म्हणाला—"महाराज! देवाची आराधना म्हणजे कांहीं थट्टा वाटली का? अहो, मी भूक तहान विसरून सर्वसंग परित्याग करून कित्येक दिवसापासून आराधना करीत आहें. मला यश मिळालें नाहीं आणि आपण अजून पापकर्मांत गुरफटलेले आहां. शिकारीचा नाद सुटलेला नाहीं. नुसतें बेलफळ अर्पण केल्यानें का देव प्रसन्न होणार आपल्यावर?"

"मला तें सर्व कांहीं कळत नाहीं. मला एक फळ द्या. मी देखील नशिबाची परीक्षा करून पाहणार आहें." राजा म्हणाला.

ब्राह्मणानें राजाला वेड्यांत काढलें आणि स्मित करून एक बेलाचें फळ त्याला दिलें. राजानें तें फळ हातांत घेऊन श्रद्धा व भक्तिपूर्वक अग्निनारायणाला नमस्कार केला आणि म्हणाला—"देवा! एवढ्या फळावर तुला तृप्ति वाटत नसेल तर मी आपलें डोकें कापून त्याची आहुती देईन." असें म्हणत त्यानें बिल्व फळाची आहुती दिली आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे; लगेच होमकुंडातून अग्निनारायण बाहेर आले व त्यांनीं एक सोन्याचें बेलफळ राजाच्या हातांत दिलें. राजानें तें त्या ब्राह्मणाला दिलें व स्वतः पाटलीपुत्रास निघून गेला. ब्राह्मण चकित होऊन पहात उभा राहिला.

यानंतर कांहीं दिवसांनीं दत्तशर्मा नांवाच्या एका ब्राह्मण ब्रह्मचाऱ्यानें येऊन राजाला सांगितलें कीं, मी एका सिद्ध गुरूच्या प्रसादानें एक भस्म तयार केलें आहे. त्याच्या सहाय्यानें तांबें वितळवून त्याचें सोनें तयार करतां येतें. मी स्वतः हें डोळ्यांनीं गुरुजींना करीत असतां पाहिलें आहे. परंतु कां कोणास ठाऊक मला मात्र कितीदां प्रयत्न करूनहि यश मिळत नाहीं.

राजा म्हणाला—"बरें तर असें कर, तूं माझ्यासमोर एकदां प्रयोग करून पहा."

राजाच्या आज्ञेनें सैनिक थोडेंसें तांबें घेऊन आले. ब्रह्मचाऱ्यानें राजासमोर तें वितळवून त्यांत भस्म टाकलें. परंतु त्याचें सोनें झालें नाहीं.

सोनें न होण्याचें कारण ब्रह्मचाऱ्याला कळलें नाहीं. पण राजावर अग्निनारायणाची कृपा असल्या कारणानें त्याला मात्र सर्व कांहीं कळलें. ब्रह्मचाऱ्यानें जेव्हां भस्म वितळलेल्या तांब्यावर टाकलें तेव्हां एका यक्षानें येऊन अदृश्यपणें तें पळवून नेलें. भस्म तांब्यावर

पडलें देखील नाहीं. तें ओळखून राजानें ब्रह्मचाऱ्याकडून थोडें भस्म मागून घेतलें आणि तांबें वितळवून त्यावर तें टाकलें. या खेपेस यक्ष तेथें आला नाहीं. तांब्याचें सोनें झालें.

ब्रह्मचाऱ्यानें भस्म तयार करण्याची रीत राजाला समजावून सांगितली.

प्रत्युपकार म्हणून राजानें त्या ब्रह्मचाऱ्याचें लग्न करून दिलें व त्याच्या संसाराला लागणारें सर्व सामान पण दिलें. त्यानंतर राजानें सोन्याचा कारखानाच काढला. राज्यांतलें दारिद्र्य पार नाहीसें झालें.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें राजाला विचारलें—"राजा! अग्नि हा एक देव आहे. त्यानें असा पक्षपात कां करावा. आयुष्यभर मनोभावें ज्यानें उपासना केली त्याला सोन्याचें वेलफळ न देतां पापकर्मांत गुरफटलेल्या राजाला त्यानें तें फळ कां द्यावें? नंतर भस्म करण्याचा मंत्र राजालाच कां उपयोगी पडावा? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिलीं नाहींस तर परिणाम माहीत आहे ना?"

त्यावर राजा म्हणाला—"देवाची पूजा अर्चा जे करतात त्यांच्या मनांत फक्त श्रद्धा व भक्ति भावना असून भागत नाहीं. मनाचा दृढनिश्चय देखील असावा लागतो. ब्राह्मण या विचारानें होम करीत होता कीं अग्निनारायण प्रसन्न होईल व मागीन तो वर देईल. या उलट राजानें प्राणपणानें देवाला भीड घातली. तो स्वतःचें डोकें अर्पण करावयास तयार झाला होता. म्हणून अग्निनारायणानें प्रत्यक्ष होऊन त्याला सोन्याचें फळ दिलें.

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ नाहींसा झाला व झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला. (कल्पित)

चुकून देवाचें नांव

एका गांवीं चांदीमल नांवाचा एक वाणी रहात असे. तो अगदीं चिक्कू मारवाडी होता. धर्मकार्यासाठीं देखील तो एक दमडी खर्च करीत नसे. त्याच्या बायकोनें त्याला कितीदां समजावून सांगितलें कीं, व्यापार धंद्यांत पुष्कळदां खऱ्याचें खोटें करावें लागतें. देवाचें नांव घ्या. देवाचें नांव चुकून जरी तोंडांतून निघालें तरी देवाची कृपा झाल्या शिवाय राहणार नाहीं. पण चांदीमलनें कधीं तिच्या बोलण्याकडे लक्ष दिलें नाहीं.

एकदां गांवांतल्या लोकांनीं फंड गोळा करून एका कथेकऱ्याला बोलाविलें आणि त्याचें कीर्तन ठरविलें. गांवकरी चांदीमलकडे फंड मागायला गेले. तेव्हां तो म्हणाला—"मला या निरर्थक गोष्टींवर पैसे उधळणें पसंत नाहीं." गांवकरी निघून गेले.

त्या दिवशीं बायकोनें नवऱ्याच्या पाठीस लागून त्याला कीर्तनाला पाठविलें. म्हणाली—"तुम्हांला खिशांतली एक दिडकी देखील द्यायला मी सांगत नाहीं. पण या निमित्तें कानावर चार शब्द पडतील. चुकून जरी देवाचें नांव कानीं पडलें तरी त्याचें पुण्य लागतें. पदरचा खर्च नाहीं, आणि लाभ केवढा!"

त्या दिवशीं चांदीमल बायकोच्या आग्रहामुळें कीर्तनाला गेला. वडाच्या झाडाखालीं लोक जमा झाले होते. बसायला जागा देखील नव्हती. चांदीमल एका टोंकाला कोपऱ्यांत बसला होता. कथेकरी बुवा आपली वेशभूषा ठीकठाक करीत होते. चाळ बांधून तयार होत होते. गांवाच्या मुख्य अधिकाऱ्यानें श्रोत्यांच्याकडे पाहून विचारलें—"सर्व वडील मंडळी आली नाहीं का?"

चांदीमलनें विचार केला, बायकोनें म्हटल्याप्रमाणें हा पहला शब्द आहे वाटतें.

इतक्यांत आणखी कांहीं लोक आले. ग्रामाधिकाऱ्यानें त्यांना "बसा बसा!" म्हटलें.

चांदीमलनें तोच दुसरा शब्द मानला.

गर्दी वाढूं लागली तेव्हां लोक उठून उभे राहूं लागले. तेव्हां ग्रामाधिकारी म्हणाले–"जाऊं नका! बुवा आले!"

चांदीमलला वाटलें, हाच तिसरा शब्द असावा.

इतक्यांत बुवापण आले व म्हणाले–"असली पळापळ बरी नाहीं देवाच्या दारीं!"

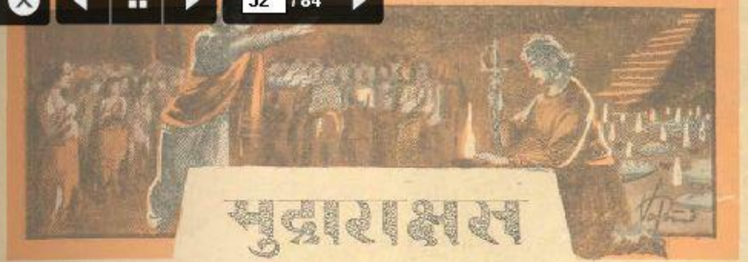
चांदीमलनें हा चवथा शब्द मानून तेथून पाय काढला आणि घरीं जाऊन झोंपला.

नवरा परत आल्याचें चांदीमलच्या बायकोला कळलें नाहीं. ती घरांतलें सर्व काम उरकून कथेला निघून गेली व घाईत घराचें दार लावायला विसरून गेली. दोघां चोरांनीं तें पाहिलें व ती निघून गेल्यावर ते घरांत शिरले. चांदीमल झोंपेंतच बडबडला–"सर्व वडील मंडळी आली नाहींका?"

तें ऐकून चोर चपापले. घराचा मालक घरांतच आहे तर! ते एका बाजूला लपून बसले. तेवढ्यांत चांदीमल बडबडला–"बसा बसा!"

चोर घाबरून गेले, याची नजर सारखी आमच्यावरच आहे तर! त्यांनीं तेथून पाय काढण्याचें ठरविलें आणि एकेक करून उठूं लागले. त्याच वेळीं चांदीमल बडबडला–"जाऊं नका, जाऊं नका!" आतां मात्र चोरांनीं पळायलाच सुरवात केली. चांदीमल बडबडला—"असली पळापळ बरी नाहीं....!" चोरांच्या कानावर तेवढेच शब्द पडले.

मुद्राराक्षस

पाटलीपुत्र ही मगध देशाची राजधानी होती. मगध साम्राज्याचा वचक भारतांतच नव्हें तर परदेशांतल्या बलाढ्य राष्ट्रांना वाटत असे. त्यावेळीं मगधच्या गादीवर नंद होता. त्याचा मंत्री राक्षस हा फार चाणाक्ष व स्वामिभक्त म्हणून प्रसिद्ध होता.

नंदाच्या पट्टराणीचें नांव सुनंदा असें होतें. त्याच्या शूद्र बायकोचें नांव मुरा होतें. दोघींपैकीं मुरालाच प्रथम मुलगा झाला. आईच्या नांवावरून त्याला मौर्य म्हणत. त्याला शंभर मुलें होतीं सुनंदाला नऊ मुलें झालीं. त्यांना नवनंद म्हणत.

वृद्ध झाल्यावर राजानें आपलें राज्य आपल्या मुलांना वांटून टाकायचें ठरविलें. त्यानें मुरेचा मुलगा मोठा असूनहि त्याला फक्त सेनापति केलें आणि नवनंदांपैकीं मोठ्याला राज्य द्यायचें ठरविलें.

मौर्याला वाटलें कीं, हा अन्याय आहे. एक तर तो मोठा होता. या शिवाय शूर व कर्तबगार होता. या उलट नवनंद मूर्ख व दुराचारी होता. प्रजेचें प्रेम मौर्यावरच जास्त होतें. मौर्यानें नवनंदांचें आपसांत भांडण लावून दिलें. मौर्य व त्याचीं मुलें मगध राज्याचे तुकडे करून टाकणार असें वाटूं लागलें. म्हणून नवनंद व त्याचा मंत्री राक्षस यांनीं मौर्य वंश निर्मूल करून टाकण्याचें ठरवून एक कट केला आणि मौर्य व त्याच्या सर्व कुंटुंबियांस एका भुयारांत कोंडून ठेवलें.

या भुयारांत शंभर ताटें वाढून व शंभर दिवे लावून ठेवले होते. जर सर्व जेवले तर तें अन्न एक दिवस पुरेल इतकें होतें. ते दिवे देखील कांहीं तासच जळतील एवढेंच तेल त्यांत होतें. म्हणून मौर्यानें खूप विचार करून आपल्या सर्व मुलांना

एकत्र केलें व त्यांना समजावून सांगितलें कीं त्यांनीं आपापल्या अन्नाचा परित्याग करावा व सर्वांत धाकटा जो चंद्रकुप्त त्याला सर्व अन्न देऊन टाकावयास सांगितलें. त्यानें चंद्रगुप्ताला समजावून सांगितलें कीं बाळ, तूं या अन्नावर तुला जितके दिवस जगतां येईल तितके दिवस जगण्याचा यत्न कर. नंतर त्यानें त्याच्या कडून भुयारांतून सुटका मिळाल्यावर नंदवंशाचा नाश करण्याची प्रतिज्ञा करवून घेतली.

कांहीं दिवस लोटले. वंग देशांतून कांहीं लोक एका पिंजऱ्यांत सिंहाची एक मूर्त ठेवून तो पिंजरा घेऊन आले. त्यांनीं राजाच्या दरबारांत येऊन आह्वान केलें कीं या सिंहाला कोणी पिंजऱ्याबाहेर काढून दाखवावें. पिंजऱ्याला एकहि दार नहतें. सिंहाला बाहेर कसें काढावयाचें कोणाला सुचलें नाहीं.

एक दरबारी म्हणाला—"मौर्यांचा मुलगा चंद्रगुप्त जिवंत असता तर त्यानें युक्ति करून त्याला बाहेर काढलें असतें. राजानें हुकूम केला कीं, जाऊन पाहून या, चद्रगुप्त अजून जिवंत आहे कीं मेला. भुयाराचें दार उघडण्यांत आलें. आंत एकट्या चंद्रगुप्त-खेरीज सर्व मरून पडलेले राजाच्या शिपायांना दिसले. शिपायांनीं चंद्रगुप्ताला राजाच्या समोर हजर केलें. राजानें बोलावण्याचें कारण सांगितलें. चंद्रगुप्तानें सिंह लाखेचा केलेला आहे हें ओळखलें आणि एक लोखंडी गज तापवून सिंहाच्या अंगाला लावला. हळू हळू सर्व लाख वितळून बाहेर आली. सर्वांनीं चंद्रगुप्ताच्या चातुर्याची प्रशंसा केली."

या होतकरू मुलाकडून कांहीं तरी उपयोगी काम पुढें मागें करवून घेतां येईल असा विचार करून नवनंदांनीं चंद्रगुप्ताला भोजनशाळेचा व्यवस्थापक म्हणून नेमलें.

अशा तऱ्हेनें चंद्रगुप्त जिवंत बाहेर आला. त्यानें आपल्या मृत पित्याचें व भावांचें श्राद्ध देखील केलें. त्यानें आपल्या मनांतील हेतू कधीं कोणाजवळ जाहीर बोलून दाखविला नाहीं.

एके दिवशीं चंद्रगुप्त नगराबाहेर गेला असतां त्याला एक ब्राह्मण तरुण भेटला. त्या तरुणाची वागणूक त्याला विचित्र वाटली. कारण तो पायांत बोचणारे कुशांकुर काढून ते जाळून त्याची राख पाण्यांत कालवून पीत होता.

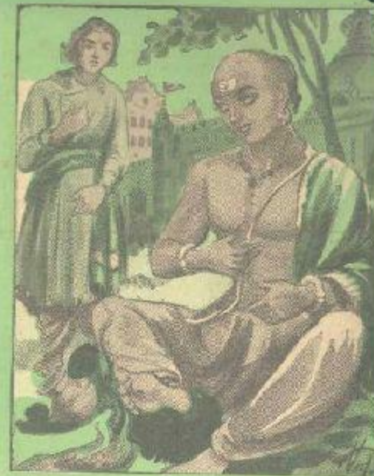
चंद्रगुप्तानें जवळ जाऊन त्याला त्याचें कारण विचारलें.

"ते माझ्या पायांत बोंचत होते म्हणून मी त्यांना जाळून टाकीत आहें." तरुण म्हणाला.

"पण त्यांची राख पाण्यांत कालवून पिण्याचें कारण समजलें नाहीं." चंद्रगुप्तानें पुन्हां प्रश्न केला.

"मी तसें केलें नाहीं तर माझ्या क्रोधाग्नींत मीच भस्म होऊन जाईन." तरुण म्हणाला.

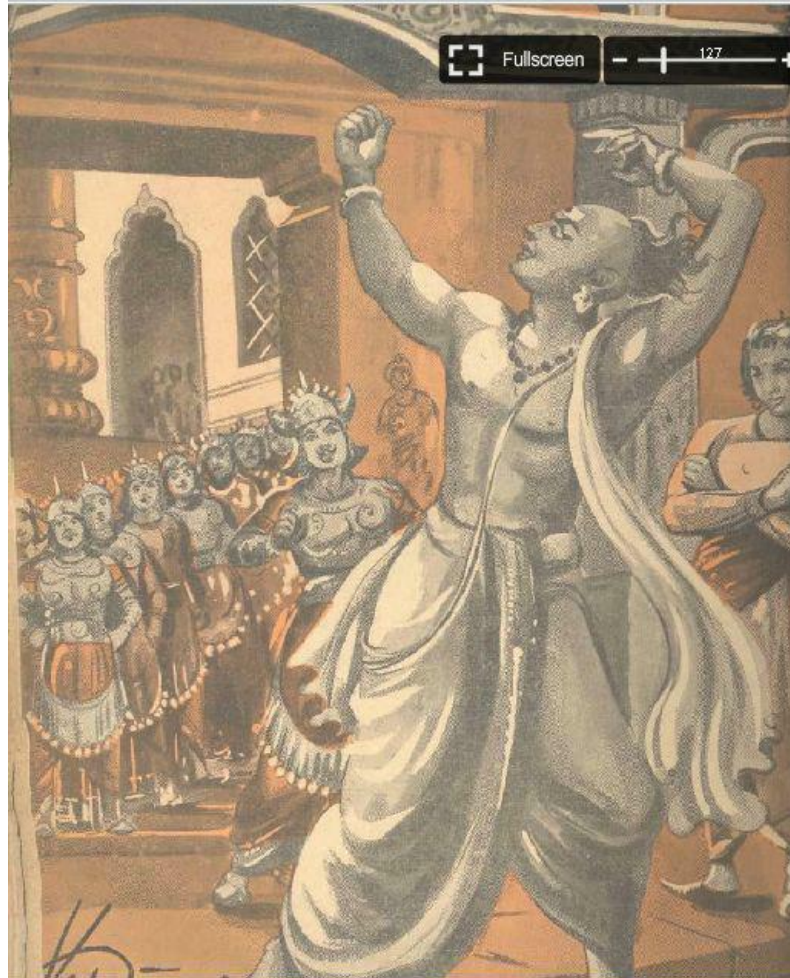
चंद्रगुप्तानें विचार केला, अभिमानी दिसतो आहे हा तरुण. त्यानें त्याला त्याचें नांव विचारलें.

"माझें नांव विष्णुगुप्त. मला सर्व चाणक्य देखील म्हणतात. राजेमहाराजांच्या बरोबर जेवायला बसणाऱ्या ब्राह्मणांच्या पंक्तीला अग्रस्थानीं बसून जेवण्याच्या हेतूनें जात आहें. भोजनशाळेची व्यवस्था एका शूद्राकडे आहे असें मी ऐकतों. मी त्याला भेटायला जात आहें." ब्राह्मण तरुण म्हणाला.

"मीच तो शूद्र आहें. ब्रह्मवर!" चंद्रगुप्त म्हणाला.

नंदाच्या नातवाला शूद्रांत काढलेलें त्याला नाहीं आवडलें. थोडा वेळ विचार

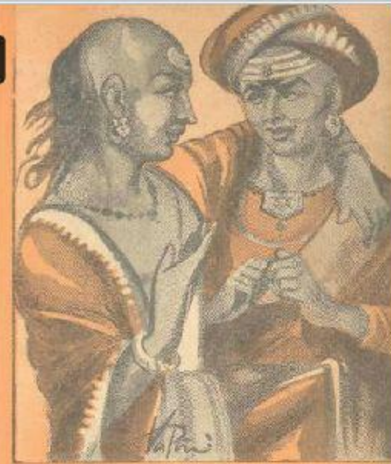

करून म्हणाला–" हूं !! माझ्या हातून होण्यासारखें कांहीं काम असेल तर सांग, मी करायला तयार आहें."

" आपण एकदां आमच्या घरीं येण्याची कृपा करावी, एवढीच विनंति आहे !" चंद्रगुप्त म्हणाला.

चाणक्य त्या प्रमाणें चंद्रगुप्ताच्या घरी गेला. नवनंदांनी मौर्यवंश निर्मूल करण्यासाठीं केलेल्या कटाचें वर्णन करून चंद्रगुप्तानें हें देखील सांगितलें कीं, नंदवंशाचा नाश करण्यासाठीं मी आपल्या पित्याच्या व बंधूंच्या मृत देहांसमोर प्रतिज्ञा केली आहे.

चाणक्य भोजनशाळेंत जेवायला गेला. पूर्वेकडे नऊ पानें मांडलेलीं होतीं. त्यांच्या शेजारीं चांदीचीं भांडीं ठेवलेलीं होतीं. नवनंद तेथें जेवायला बसणार होते. त्याच्यासमोर आणखी एक पान मांडलेलें होतें व त्याच्या जवळ चांदीचें तांब्या भांडें ठेवलेलें होतें. ती जागा सर्वांत श्रेष्ठ अशा ब्राह्मणासाठीं ठरलेली होती. तें कळल्यावर चाणक्य त्याच पानावर जाऊन बसला. थोड्या वेळानें नवनंद आले व ब्राह्मण तरुणाला अग्रस्थानीं बसलेला पाहून त्यांनीं विचारलें–"हा कोण येथें बसला आहे ? काढा बाहेर याला."

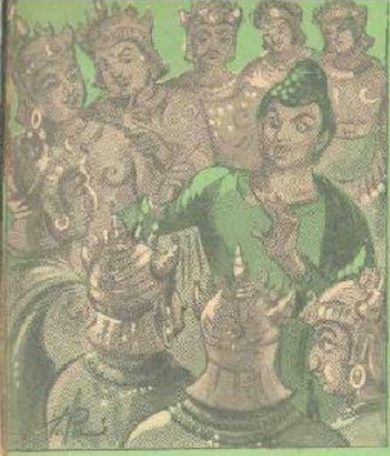

स्वाभिमानी चाणक्य म्हणाला–" कां ? माझी परीक्षा घेऊन पहा पाहिजे तर ! माझ्याहून अधिक योग्य कोणी दुसरा ठरला तर त्याला ही जागा द्यावी. माझी हरकत नाहीं."

नवनंदाला राग आला. त्यानें त्याची शेंडी धरली आणि "उठ ! हो बाहेर !" असें म्हणत त्याला बाहेर ढकललें.

" तुझ्या रक्तानें माखली जाईपर्यंत मी आपली ही शेंडी बांधणार नाहीं." अशी प्रतिज्ञा करून चाणक्य निघून गेला.

गांवांत चाणक्याचा इंद्रशर्मा नांवाचा एक मित्र होता. त्याला अनेक गुप्त विद्या व सिद्धी

प्राप्त होत्या. चाणक्य त्याच्याकडे गेला आणि म्हणाला—"मित्रा! तुला नंदाचा व त्याचा मंत्री राक्षस याचा मित्र म्हणून वागावें लागेल. एवढी मदत करशील का?" चाणक्यानें त्याला विचारलें. इंद्रशर्मानें तें कबूल केलें.

इंद्रशर्मानें वेष पालटून एक बौद्ध मांत्रिक म्हणून स्वतःचें नांव जीवसिद्धि म्हणून ठेवून घेतलें. त्यानें असें सांगायला सुरवात केली कीं, चाणक्य मंत्रशक्तिनें जे रोग उत्पन्न करतो ते मी मंत्रबळानें बरे करतो.

निश्चयी चाणक्याची प्रतिज्ञा ऐकून मंत्री राक्षसानें जास्त सावधपणा राखण्याचें ठरविलें. जीवसिद्धीचें व चाणक्याचें पूर्वींच बोलणें झालेलें आहे हें न कळल्यामुळें त्यानें जीवसिद्धीला बोलावून चाणक्याची प्रतिज्ञा कशी हाणून पाडावयाची या साठीं मदत मागितली.

एक दिवशीं जीवसिद्धी नवनंदांना म्हणाला—"चंद्रगुप्ताला जवळ ठेवणें हें तुमच्या हिताचें नाहीं. म्हणून त्याला वर्धमान नगराच्या किरात राजाकडे पाठवून द्यावें." नवनंदांनीं त्याप्रमाणें चंद्रगुप्ताला पाठवून दिलें.

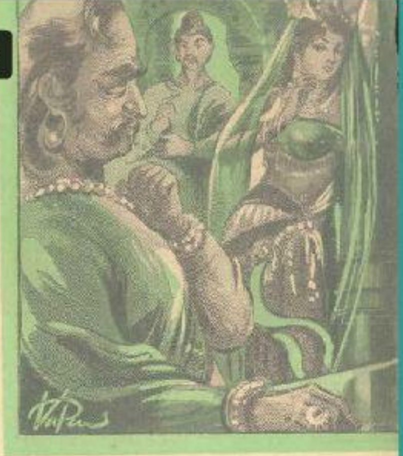
चंद्रगुप्तानें किरात राजाला आपलें सर्वस्व देऊन त्याला आपल्याकडे वळवून घेतलें.

पाटलीपुत्रापासून दूर पर्वत राज्यावर पर्वत नांवाच्या एका राजाचें राज्य होतें. चाणक्यानें त्याला आपल्या बाजूला वळवून घेतलें. पर्वत राजानें विचार केला, नवनंदांचा नाश करून प्रथम अर्धें राज्य पचनी पाडून घ्यावें व नंतर चंद्रगुप्ताचें सुद्धां राज्य बळकावून आपलें राज्य वाढवावें. ह्या हेतूनें त्यानें चाणक्याचा पक्ष घेण्याचें कबूल केलें होतें.

एका बाजूनें पर्वत राजा व चाणक्य यांच्या सैन्यानें व दुसऱ्या बाजूनें किरातराज व चंद्रगुप्त यांच्या सैन्यानें पाटलीपुत्रावर स्वारी केली. नवनंद त्या युद्धांत मारले गेले. मंत्री राक्षस चंद्रगुप्ताशीं युद्ध करण्यास गेला होता. चंद्रगुप्तानें त्याला सांगितलें कीं माझें अर्धें राज्य मला द्या. मी आपलें सैन्य घेऊन परत जातों. राक्षसानें चंद्रगुप्ताचीच भ्रातृद्रोही म्हणून निंदा केली. त्याच वेळीं नवनंद रणभूमीवर मरण पावल्याची वार्ता पण त्याला कळाली. तें ऐकून तो नगरांत परतला.

नगरांत अराजकता पसरली होती. नागरिकांनीं नगराचें रक्षण करण्यास चाणक्याजवळ विनंति केली. चाणक्य म्हणाला—"वृद्ध राजा नंद राजधानी सोडून रानांत निघून गेला तर मी नगराचें रक्षण करूं शकेन." राक्षसानें वृद्ध राजाला तसें करण्यास सल्ला दिला.

त्यानंतर राक्षस चंद्रगुप्ताकडे आला व म्हणाला—"आतां अर्धें राज्य तुझें व अर्धें पर्वत राजाचें मला पर्वतराजाकडे मंत्री म्हणून नोकरी करण्याची इच्छा नाहीं. मी तुझ्या पदरीं नोकरी करण्यास तयार आहें." चाणक्याच्या सल्ल्याप्रमाणें चंद्रगुप्तानें राक्षसाला आपला मंत्री नेमलें.

परंतु चंद्रगुप्ताचा वध करून नंदवंशाचें राज्य पुन्हां स्थापन करण्याच्या हेतूनेंच राक्षसानें ही नोकरी पत्करली होती. वृद्ध नंदराजानें चंद्रगुप्ताकडे कांहीं विषारी फळें पाठविलीं. गुप्तचरांकडून ही गोष्ट चाणक्याला कळली होती. म्हणून त्यानें तीं फळें वृद्ध राजाकडेच पाठविलीं. तीं खाऊन वृद्ध राजा मरण पावला.

राक्षसाच्या मनाला आपला डाव उलटल्याचें अर्थातच फार वाईट वाटलें. त्यानें पर्वतराजाशीं गुप्त संधी करून चंद्रगुप्ताचा वध करण्यासाठीं कारस्थान रचलें.

चांदोबा

बौद्ध मांत्रिकाच्या वेषांत चाणक्याचा मित्र जीवसिद्धी यानें राक्षसाशीं मैत्री पण केली होतीच. त्यानें आपल्या मंत्रबळानें एक विषकन्या निर्माण केली व तिला राक्षसास दाखवून म्हणाला—"हिचें आलिंगन जो करील तत्काळ त्याचा मृत्यु होईल व विषकन्या अदृश्य होऊन जाईल." त्यानें ही गोष्ट चाणक्याला प्रथमच येऊन सांगितली.

कांहीं दिवसांनंतर राक्षस चाणक्याकडे आला व म्हणाला—"एक सुंदर कन्या महाराज चंद्रगुप्तांना भेट म्हणून घेऊन आलों आहें."

चाणक्य त्या विषकन्येला बरोबर घेऊन दरबारांत गेला व त्यानें पर्वतराजानें केलेल्या मदतीबद्दल आपली कृतज्ञता म्हणून ती विषकन्या त्याला अर्पण केली. राक्षस हें सर्व डोळ्यासमोर पहात होता. पण त्याला तोंड उघडायला सुद्धां जागा नव्हती. दुसऱ्यादिवशीं पर्वतराजा मरण पावला व विषकन्या नाहींशी झाली.

आतां आपली पाळी आहे हें ओळखून राक्षसानें आपला मित्र चंदनदास याच्या घरीं आपल्या बायकामुलांना ठेवून राजधानींतून पाय काढला.

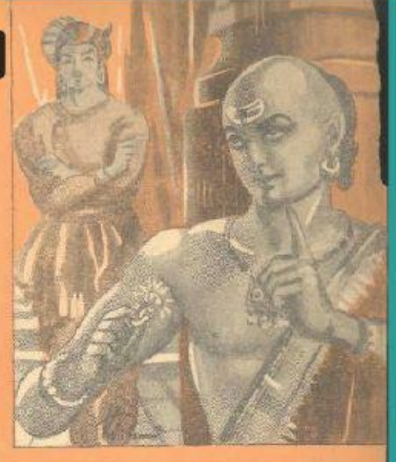
पर्वतराजाच्या मृत्यूस राक्षसच कारण झाला ही घोषणा राज्यभर करण्यांत आली. पण राजद्रोहाची शिक्षा भोगायला राक्षस राजधानींत नव्हता.

चाणक्यानें पर्वत राजाच्या मुलाला एका हेराकडून कळविलें कीं, चाणक्यानें तुझ्या बापाचा वध करविला आहे व तूं जर राजधानींत राहलास तर तुझ्या जिवाला देखील धोका आहे. तें ऐकून तो घाबरून स्वदेशीं पळून गेला.

राक्षसाला ही गोष्ट कळली. तो पर्वत राजाच्या मुलाकडे गेला व म्हणाला—

"चाणक्य व चंद्रगुप्त दोघांनीं मिळून कारस्थान करून प्रथम नवनंदाचा, नंतर वृद्ध नंद राजाचा व शेवटीं पर्वतराजाचा वध करून सर्व मगध साम्राज्य बळकावलें आहे. तूं पाटलीपुत्रावर स्वारी कर. मी तुझा मंत्री म्हणून तुझ्या मदतीस तयार आहें. पर्वतराजाचा अबोध मुलगा या गोष्टीस कबूल झाला."

राक्षस पळून गेला असला तरी त्याचे अनुयायी चंद्रगुप्ताचा वध करण्याच्या प्रयत्नांत होतेच. चंद्रगुप्त विजयी राजा म्हणून पाटलीपुत्र राजधानींत प्रवेश करण्यासाठीं येत असतां त्याच्या स्वागतासाठीं तोरणें वगैरे उभारण्यांत आलीं. दासवर्मा नांवाचा राक्षसाचा एक अनुयायी उत्तरेकडील द्वाराची सजावट करण्यांत विशेष मग्न पाहून चाणक्याला संशय आला. त्यानें चंद्रगुप्ताच्या हत्तीवर पर्वतराजाच्या भावाला बसवून त्याला पुढें पाठविलें. हत्ती त्या द्वाराखालीं आल्याबरोबर वरून एक शस्त्र माहुताच्या डोक्यावर पडलें व तो जागच्या जागीं गतप्राण झाला. रात्रीच्या गर्दींत अंधारींत कोण आहे हें न ओळखून दासवर्मानें चंद्रगुप्त समजून पर्वत राजाच्या भावाचा वध केला.

एका वैद्यानें चंद्रगुप्ताच्या औषधांत विष कालवून दिलें. चाणक्यानें तें औषध त्या वैद्यालाच प्यायला सांगितलें. वैद्य तत्काळ मरण पावला.

अशा प्रकारें चाणक्यानें राक्षसाचे सर्व बेत उलटून पाडले व चंद्रगुप्ताचें रक्षण केलें. चाणक्याचे हेर रात्रंदिवस कोठें काय घडत आहे ह्याची माहिती काढून चाणक्याला कळवीत. एका हेरानें चंदनदासाच्या घरीं यमपुरीचा खेळ चालू असतां एका मुलाला पाहिलें. त्या मुलाला एक स्त्री उचलून घेऊन गेली. त्या वेळीं एक अंगठी खालीं

पडली. ती उचलून त्या हेरानें ती चाणक्याला नेऊन दिली. ती अंगठी राक्षसाची मुद्रा होती. हें ओळखायला चाणक्याला वेळ लागला नाहीं. चाणक्यानें चंद्रगुप्ताचे शत्रु आणि राक्षस यांच्यांत फूट पाडून राक्षसाला चंद्रगुप्ताच्या बाजूला वळवून घेण्यासाठीं त्या मुद्रेचा उपयोग करून घेण्याचें ठरविलें.

त्यानें एक खोटें पत्र चंद्रगुप्ताच्या नांवीं लिहविलें व त्यावर राक्षसाची मुद्रा लावली. त्या पत्रांत चाणक्यानें राक्षसाच्या तोंडचे म्हणून असें लिहविलें होतें कीं, आपलें चाणक्याशीं वैर वाढत चाललें आहे. जर मला मंत्री म्हणून नेमलेंत तर मी चाणक्याचा कांटा बाजूला सारून आपली मनोभावें सेवा करीन.

हें पत्र चाणक्यानें चंद्रगुप्ताच्या कांहीं अनुयायांच्या हातीं पर्वत राजाच्या मुलाकडे पाठविलें. पत्र घेऊन जाणारे लोक पर्वत राजाच्या मुलाला म्हणाले—"आतां आम्ही चंद्रगुप्ताचे शत्रु आहों. आमच्या इतर सारथ्यांची चंद्रगुप्तानें कत्तल करविली. आम्ही मात्र जिवानिशी सुटलों आहों."

पर्वत राजालें तें पत्र वाचलें तेव्हां त्याला वाटलें कीं, राक्षस खरोखरीं चंद्रगुप्ताच्या पक्षांतलाच आहे. आपल्या वडिलांकडे विषकन्या पाठवून त्यानेंच त्यांचा वध करविला. आतां तो आपला मंत्री म्हणून आपला वध देखील करावयास मागें पुढें पाहणार नाहीं.

चाणक्याच्या या युक्तीमुळें राक्षसाचे सर्व बेत ढांसळले व त्याला स्वदेशीं परत यावें लागलें. चाणक्याच्या सांगण्यावरून चंद्रगुप्तानें त्याला आपल्या मंत्रीपदावर नेमलें. राक्षसाचें मन पालटलें. अशा तऱ्हेनें चाणक्याला शेवटीं यश मिळालें.

डोळे उघडले

प्राचीन काळीं भाग्यवती नांवाची एक सुंदर नगरी होती. तेथें सौभाग्यवर्मा नांवाचा राजा राज्य असे. तो एक प्रजावत्सल राजा होता. प्रजा राजाला एक ईश्वरी अवतार मानीत असे.

अगदीं उतारवयीं त्याला एक मुलगा झाला. त्याचें नांव त्यानें सुंदर ठेवलें. तसा तो होताच सुंदर. उतारवयीं झालेला मुलगा, अर्थातच फार लाडका होता. बाप सर्व प्रकारें त्याचे लाड पुरवी. पण राजाला काळजी वाटूं लागली कीं, आपल्या मागें या मुलाचें शिक्षण कोण करणार व याला गादीवर कोण बसवणार? मी जिवंत असेपर्यंत याचा सर्व विद्याभ्यास झाला तर मी स्वतःच त्याचा राज्याभिषेक करून सुखानें डोळे मिटेन. पण जर का वर्षासहा महिन्यांतच देवाचें बोलावणें आलें तर या मुलाला राज्य मिळणें तर दूरच, त्याच्या जिवाला देखील धोका असण्याचा संभव आहे. युवराज लहान म्हणून मंत्र्याला राजाचा प्रतिनिधि म्हणून नेमावें लागेल. पण सौभाग्यवर्माचा मंत्र्यावर थोडा देखील विश्वास नव्हता.

त्याला भय वाटत होतें तसेंच झालें. सुंदर दहा वर्षांचाच होता आणि राजानें अंथरूण धरलें. औषधपाणी चालू होतें पण आराम पडण्याचीं चिन्हें दिसत नव्हतीं. आतां जगांत आपण चार आठ दिवसांचेच पाहुणे आहोंत हें ओळखून राजानें आपला स्वामीभक्त नोकर "बाबा!" याला जवळ बोलावून सुंदरचा हात त्याच्या हातांत दिला आणि म्हणाला—"बाबा! सुंदरचा बाबा या पुढें तूंच! याला राज्य मिळो वा न मिळो, याच्या जिवावर कांहीं संकट येऊं नये ह्याची काळजी वाळग. माझा मंत्र्यावर थोडा

देखील विश्वास नाहीं. नाइलाजानें मी मंत्र्यालाच राजाचा प्रतिनिधि म्हणून नेमणार आहे. पण तो सुंदर वयांत आल्यावर त्याला राज्य देईल कीं नाहीं कोण जाणें ? त्याचा कांटा दूर करून टाकण्याचा प्रयत्न तो केल्याशिवाय राहणार नाहीं. तुझ्याहून जास्त जवळचा असा कोणी नाहीं. म्हणून सुंदरची सर्व जबाबदारी आतां तुझ्या-वरच. तूं त्याला अंत:पुराच्या बाहेर जाऊं देऊं नकोस म्हणजे झालें. मंत्री तुझ्या अधिकारांत हस्तक्षेप करणार नाहीं याची व्यवस्था मी करून जातों. राजकीय कामाशीं तुझा कांहीं संबंध नाहीं. सुंदर वयांत आल्यावर मंत्र्यानें स्वत: त्याचा राज्याभिषेक केला तर ठीकच, नाहींतर सुंदर स्वत:च्या हिंमतीवर आपलें राज्य मिळवील. नाहींतर राज्य घालवून बसेल. पण त्याची जबाबदारी तुझ्यावर नाहीं."

नंतर सौभाग्यवर्मानें आपल्या पंतप्रधानाला बोलावलें व म्हणाला—"प्रधान, मला देवाचें बोलावणें आलें आहे. माझा असा हा एकटा मुलगा आहे. पण तो अजून लहान आहे. तो वयांत येईपर्यंत राज्य कारभाराची सर्व जबाबदारी तुमच्यावरच. तो मोठा झाल्यावर त्याचा राज्याभिषेक करा व त्याचे पंतप्रधान म्हणून त्याला मदत करा. सुंदरच्या विद्याभ्यासाची जबाबदारी मी बाबावर टाकीत आहें. त्याला मी अंत:पुराचा अधिकारी नेमला आहे. सुंदरच्या विद्याभ्यासाची काळजी तुम्हांला करण्याचें कारण नाहीं."

पुढें कांहीं दिवसांनीं सौभाग्यवर्माला देवाज्ञा झाली. सर्व प्रजा शोकसागरांत बुडून गेली. त्यांत पंतप्रधान फार अत्याचारी म्हणून प्रसिद्ध होता. म्हणून प्रजेला राजाचा विरह जास्तच भासला. पंतप्रधानानें राज्य सूत्रें हातीं घेतल्याबरोबर पुष्कळ फेरबदल

केले. आपले लोक मोठ्या हुद्यांवर नेमले व जुने अधिकारी काढून टाकले. अत्याचारी प्रधानासमोर "ब्र" काढण्याची कोणाची छाती नव्हती.

अंत:पुरांत सुंदर बाबाच्या देखरेखी खालीं विद्याभ्यास व शस्त्रास्त्राचा अभ्यास करीत होता. बाबा त्याला एक क्षणभर देखील अंत:पुराच्या बाहेर जाऊं देत नसे. त्यानें कडक पाहारा ठेवला. सुंदरला जें ताट वाढून येत असे त्यांतला प्रत्येक पदार्थ प्रथम बाबा चाखून त्यांत विषबीष तर पडलेलें नाहीं या गोष्टीची खात्री करून घेऊन मग सुंदरकडे पाठवीत असे. बाबानें सुंदरला शिक्षण देण्यासाठीं चांगले शिक्षक नेमले. त्याच प्रमाणें सुंदरला चांगली संगत मिळावी या हेतूनें त्याच्याबरोबर विद्याभ्यास करणारीं मुलें पण निवडून आणून ठेवलीं. हीं मुलें रोज अंत:पुरांत येऊन सुंदर बरोबर विद्याभ्यास करीत. तीच काय ती त्याची मित्र मंडळी.

सात आठ वर्षें लोटलीं. सुंदर वयांत आला. पंतप्रधान राज्य प्रतिनिधि म्हणून कार्य करीत होते. त्यांनीं सुंदरला गादीवर बसविण्यासाठीं कांहीं प्रयत्न केला नाहीं. उलट त्याचा कांटा दूर करण्यासाठीं त्यांनी

गुप्तपणें मारेकरी नेमले. आपल्या जवळच्या अनुयायांना त्यांनीं असेंहि सांगितलें कीं, जो कोणी सुंदरचें डोकें कापून मला आणून देईल त्याला मी तो मागेल तें बक्षीस देईन.

पण त्याच्या प्रयत्नास यश आलें नाहीं. कारण बाबानें सुंदरच्या रक्षणाची फार काळजी बाळगली होती.

आणखी दोन वर्षें लोटलीं. पंतप्रधानानें बाबाच्या इच्छेविरुद्ध एका राजकन्येशीं युवराजाचें लग्न करून दिलें. बाबाला ह्यांत देखील पंतप्रधानांचा कांहीं तरी गुप्त हेतु

दिसला. म्हणून त्यानें नवविवाहित दंपतीला कधीं एकांतांत राहूं दिलें नाहीं. नवरा बायको बाबासमोरच बसत उठत व बोलत. बायकोनें दिलेलें पान खायला देखील बाबाची परवानगी नव्हती. विवाहित सुंदरला ब्रह्मचारी म्हणून रहावें लागत होतें. अर्थातच सुंदरला व त्याच्या बायकोला बाबाची ही कडक नजर आवडली नाहीं. पण बाबानें त्याला लहानाचा मोठा केला व स्वतःचा जीव धोक्यांत घालून त्याचें रक्षण केलें होतें. म्हणून सुंदर बाबाच्या मनाविरुद्ध कांहीं बोलत अगर वागत नसे.

असाच आणखी कांहीं काळ लोटला. दिवसे दिवस सुंदरच्या राज्याभिषेकाची गोष्ट लांबणीवर पडत चालली होती. एवढेंच नव्हे तर राज्याभिषेक न होण्याची गोष्टच जणूं ठरली होती. यामुळें प्रजेंत असंतोष वाढत होता. बाबावर सुंदरच्या रक्षणाचा भार होता. त्याला राज्य मिळवून देण्याचा नव्हता. सुंदरच्या मनांत राज्य मिळविण्याची महत्वाकांक्षा पण अजून उत्पन्न झालेली नव्हती. कारण त्याला बाहेरच्या जगाची माहितीच नव्हती. आपल्या मित्र मंडळीं-बरोबर गप्पा मारीत बसण्यांत त्याला गंमत वाटे व त्यांतच त्याचा जास्त वेळ जात असे. एकदां सुंदर आपल्या मित्रमंडळींबरोबर अंतःपुराच्या गच्चींत गेला. तेथून सर्व राजधानी दिसत होती. त्याला पूर्वेकडे एक सुंदर राजवाडा दिसला. सुंदरनें सहज विचारलें–" तें कोणाचें घर ?"

एक मित्र म्हणाला–" तें घर तुझें आहे. पण पंतप्रधान तें बळकावून बसले आहेत. तुझा राज्याभिषेक झाला व तूं राजा झालास म्हणजे राजवाडा रिकामा करून तुला द्यावा लागेल. म्हणून ते तुझ्या राज्याभिषेकाची गोष्टच काढीत नाहींत. ज्या सिंहासनावर तूं बसलें पाहिजेस त्यावर बसून ते राज्य करीत आहेत. आतां तुला कधीं तें सिंहासन मिळेल कीं नाहीं शंकाच. तुझा कांटा कसा तरी दूर करण्याच्या खटपटींत ते आहेत."

इतर मित्रमंडळींनीं पण तेंच सांगितलें. सुंदरला आपल्या आयुष्याची चीड आली. आपलें राज्य तरी मिळवीन नाहीतर पंतप्रधानाशीं युद्ध करून स्वर्गलोकीं जाईन. पण आतां अंतःपुरांत राहणें अशक्य.

त्यानें आपल्या मित्र मंडळींना निरोप दिला व दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच यायला

सांगितलें. म्हणाला—" आपण उद्यां राजधानी पहायला जाऊं."

सुंदरनें सकाळीं उठल्यावर बाबाला घोडे तयार करायला सांगितलें. म्हणाला—" आज मी आपल्या मित्र मंडळींबरोबर राजधानी पहायला जाणार आहें."

बाबाला युवराजाच्या वागणुकींत होत आलेला बदल कळल्याशिवाय राहाला नाहीं. आतां युवराज आपल्या मित्र मंडळींबरोबर स्वतःचें रक्षण करूं शकेल. युवराजाला पाहून प्रजा देखील खूष होईल. दरबारी लोकांस कळलें तर ते देखील युवराजांचा पक्ष घेतील असा विचार करून त्यानें आनंदानें घोडे तयार करविले.

युवराजाला आज जितका उत्साह व आनंद वाटला तितका संबंध आयुष्यांत वाटला नव्हता. कारण आज तो सर्व प्रथम उघड्या वातावरणांत आपल्या मित्रमंडळीं बरोबर मोकळेपणें फिरणार होता. बाबानें खुल्या दिलानें त्याला परवानगी दिली होती.

सुंदर राजधानींतल्या सर्व मोठमोठ्या रस्त्यांवरून हिंडत चालला होता. प्रत्येक नागरिक त्याला पाहून मुजरा करीत होते व युवराजांचा जयजयकार करीत होते.

सुंदरचा उत्साह वाढला.

सुंदर सरळ राजवाड्यांत गेला. तेथें पंतप्रधानांचा दरबार लागला होता. सिंहासनावर पंतप्रधान बसले होते. युवराजाला येत असलेला पाहून सर्व दरबारी उठून उभे राहाले व त्यांनीं युवराजांना लवून मुजरा केला. पंतप्रधान मात्र जागचे हलले देखील नाहींत. तें पाहून युवराजाला राग आला. माझ्या हक्काच्या सिंहासनावर बसून माझा असा अपमान! तो तसाच घरीं परतला!

मित्रमंडळी निघून गेल्यावर त्यानें विचार केला, प्रजा मला मान देत आहे, दरबारी पण मान देत आहेत. पण पंतप्रधानांविषयीं प्रजेच्या व दरबारी लोकांच्या मनांत किती आदर आहे हें कळायला कांहीं मार्ग नाहीं. तो कळला तर आपला पक्ष कीं प्रधानाचा कोणाचा जास्त बलिष्ठ आहे हें कळेल. म्हणून त्यानें वेष पालटून राजधानींत हिंडण्याचें ठरविलें. बाबा या गोष्टीस परवानगी देणार नाहीं हें त्याला माहीत होतें. म्हणून त्याला सांगितल्याशिवायच पाय काढावयाचा असें त्यानें ठरविलें.

त्या दिवशीं रात्रीं बाबा झोपल्यावर सुंदरनें खिडकीवाटे बाहेर निघून जायचें ठरविलें. बाबकोच्या खोलींत जाऊन पाहिलें तर खिडकी उघडी व खिडकीला दोरीची शिडी लागलेली. त्याच्या मनांत संशय आला कीं कांहीं तरी भानगड दिसते आहे. पण जास्त वेळ न घालवितां त्यानें त्याच खिडकीवाटे अंतःपुराच्या बाहेर पळ काढला.

गांवांत चहूकडे शांततेनें राज्य पसरलें होतें. रस्त्यावर चिटपाखरूं देखील नव्हतें. थोडें अंतर चालून गेल्यावर त्याला एका घरांत कोणीतरी बोलत असल्याचा भास झाला. त्यानें पडवींत बसून कानोसा घेतला. हे शब्द त्याच्या कानावर पडले—" काय

करावें? महाराज होते तोंपर्यंत आपल्याला कसली काळजी नव्हती. त्यांना माणसाची पारख होती म्हणून आपल्याला कधीं गरीबी भासली नाहीं. पण गेलीं सात आठ वर्षें या प्रधानानें कसें सतावून सोडलें आहे प्रजेला. पुन्हां विचार केला कीं, युवराजांचा राज्याभिषेक झाला कीं, ही साडेसाती जाईल. पण त्याची उमेद पण आतां उरलेली नाहीं. युवराजाला हक्काचें राज्य मागण्याची पर्वा नाहीं व तो दुष्ट प्रधान स्वतः होऊन त्याला राज्य देईल असें वाटत नाहीं. आज दरबारांत त्यानें युवराजांचा

अपमान केला. ते आले तरी उभा देखील राहला नाहीं. आतां फार दिवस या राज्यांत आपला निभाव लागेल असें वाटत नाहीं. जावें निघून कोठेंतरी, झालें." तें एक ब्राह्मण कुटुंब होतें.

तें ऐकून युवराजाला असें वाटलें कीं, कोणीतरी शिसें वितळवून कानांत ओतीत आहे. "छे, आतां स्वस्थ बसून भागणार नाहीं. हात पाय हलविलेच पाहिजेत. या ब्राह्मण कुटुंबाची जी स्थिति तीच इतरांची, असा विचार करीत सुंदर तेथून निघून गेला. तो पूर्वेकडील द्वाराकडे जात असतां वाटेंत पाऊस पडूं लागला. म्हणून सुंदर शेजारच्या देवालयांत शिरला. तें गणपतीचें देऊळ होतें. सुरवातीला रिमझिम पाऊस सुरू झाला व थोड्या वेळानें मुसळधार पाऊस पडूं लागला. कोणीतरी दोघे देवळांत येत असलेले सुंदरला दिसले. तो चटदिशी गणपतीच्या मूर्तीमागें लपून बसला व तेथून ते काय बोलतात हें ऐकूं लागला.

ते दोघे धनगर होते. एक जण म्हणाला— "ऐकलेंस ना? युवराज आज पर्यंत कधीं अंतःपुराबाहेर पडले नाहींत आणि काल पडले तर सरळ त्या राक्षसाच्या दरबारांत जाऊन पोंचले. नशीब बलवत्तर म्हणून वांचले नाहीं तर प्रधानाच्या कोणी पित्त्यानें त्यांचें डोकें उडवून प्रधानाला अर्पण केलें असतें आणि इनाम मिळविलें असतें."

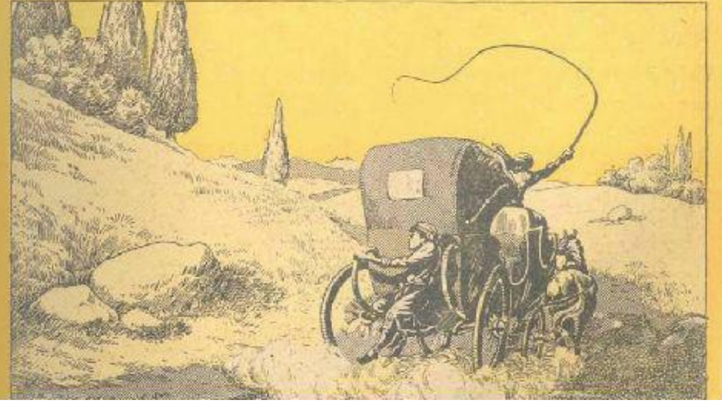
"अरे त्या दुष्टाचीं कारस्थानें दिवसे दिवस वाढतच चालली आहेत. स्वामीभक्त दरबारी व नोकर राज्य सोडून पळून जाऊं लागले आहेत. प्रजेचा वाली कोणी उरलेला नाहीं." दुसरा म्हणाला.

इतक्यांत दुरून एक गाडी येत असल्याचा आवाज ऐकूं आला. "तोच येत असावासा वाटतें. रोज स्वारी निघते हिंडायला. चल जाऊं या. पाऊस थांबला पहा!" दोघे धनगर निघून गेले.

सुंदर मूर्तीच्या मागून बाहेर आला. त्याला देखील गाडीची घरघर ऐकूं आली. तो रस्त्यावर येऊन बाजूला उभा राहला. गाडी जवळून गेल्याबरोबर तो मागून धांवत जाऊन गाडीच्या मागें शिपाई उभे राहतात त्या जागीं जाऊन बसला आणि गाडींत बसून कोण काय बोलत आहे, हें ऐकूं लागला.

गाडींत पंतप्रधान व त्यांचे एक अमात्य बसले होते.

"आपले सर्व लोक कोठें मरायला गेले होते, त्या वेळीं? राजधानी भर तो पोर हिंडत होता. कोणाला खंजीर काढून एक वार करण्याचें देखील सुचलें नाहीं. एका क्षणार्धांत कार्य सिद्ध झालें असतें." पंतप्रधानाचा तो आवाज असावा सुंदरनें विचार केला.

"महाराज! युवराज असे अचानक बाहेर येतील असें ध्यानीं मनीं सुद्धां आलें नाहीं कोणाच्या. याशिवाय त्यांची मित्र-मंडळी होतीं मागें पुढें व बाबा तर अगदीं जवळून चालला होता." अमात्य म्हणाला.

पंतप्रधान कांहींच बोलला नाहीं. फक्त "हूं!" म्हणून स्वस्थ बसला.

अमात्य पुढें म्हणाला—"पण महाराज! त्या मुलाची तुम्हांला इतकी भीति बाळगण्याचें कारणच काय? ज्यानें दोन वर्षांत कधीं राज्य देखील मागितलें नाहीं त्याला तुमच्या राज्याची काय पर्वा असणार? त्याचा वध केल्यानें प्रजेंत असंतोष मात्र विनाकारण वाढेल. त्याला जागा देऊं नये."

"तुमचा हा अक्कलशून्यपणाच मला कळत नाहीं. तो जिवंत असे पर्यंत त्याची बाजू घेणारे लोक त्याला गादीवर बसविण्याची खटपट करतील. पण त्यांची आशेची दोरीच खुंटली तर कोणाच्या आधारें ते बंड करतील?" त्याचें डोकें उडविणें हें आपलें पहिलें काम आहे असें समजा व ती जबाबदारी मी तुमच्यावरच टाकीत आहें. जर तुम्ही ही कामगिरी बजावली नाहींत तर त्याच्या ऐवजीं तुमचें डोकें उडालेंच समजा."

"मला एका आठवड्याचा अवधी द्यावा!" अमात्यानें विनंति केली.

त्या दोघांचें बोलणें ऐकून बाबानें इतकी कडक नजर कां ठेवली होती हें सुंदरला कळलें.

[पुढल्या अंकीं संपूर्ण]

विषारी फळ

एका देशांत रसार्णव नामक एक प्रख्यात वैद्य होता. त्याच्या हाताला चांगला गुण होता. रोग किती भयंकर असला तरी वैद्याचें औषध घेतल्याबरोबर तो बरा होत असे.

एकदां रसार्णव वैद्याच्या मनांत एक गोष्ट आली. आजपर्यंत या धंधांत जें यश मिळालें तें फक्त नशिबामुळें मिळत आलें आहे. सुदैवानें मुलाच्या हाताला पण चांगला गुण आहे. तो उपाशी मरणार नाहीं. पण नाडी परीक्षा त्याला तरी कोठें आहे? जर एखादा भयंकर रोग आला आणि औषधाला गुण पडला नाहीं तर आज पावेतों मिळविलेली कीर्ति नष्ट होईल. तेव्हां तपश्चर्या करून कांहीं तरी संजीवनी बूटी मिळविली पाहिजे." असा विचार करून रसार्णव मुलाला धंदा बघायला सांगून स्वतः रानांत तपश्चर्या करण्यासाठीं निघून गेला.

तीन वर्षें तपश्चर्या केल्यानंतर अश्विनी कुमार प्रसन्न झाले व त्यांनीं वर मागायला सांगितलें. रसार्णव म्हणाला—"देवा! तुझ्या कृपेनें मला आजपावेतों आपल्या धंधांत यश मिळत आलें आहे. पण मनांत सारखी-धास्ती राहून जाते कीं, जर एकदां जरी अपयश आलें तर आपल्या कीर्तीला काय-मचा कलंक लागेल. म्हणून असें कांहीं तरी औषध द्यावें कीं कितीहि असाध्य रोग असला तरी हटकून गुण पडेल."

अश्विनी कुमारांनीं त्याला एक बीं दिलें आणि म्हणाले—"हें आपल्या दारासमोर लाव. याच्या झाडाच्या पानांचा रस कोण-ताहि रोग खात्रीनें बरा करील, याला एकच एक फळ लागेल. तें खाल्ल्यानें मनुष्यास स्वर्गसुख मिळेल. पण निस्वार्थ भावनेनें फक्त परोपकारासाठींच या झाडाचा उपयोग

कर. पैसे मिळविण्यासाठीं केलास तर या औषधाचा कांहीं एक उपयोग होणार नाहीं." असें सांगून अश्विनीकुमार अदृश्य झाले.

रसार्णवाला अत्यंत आनंद झाला. त्यानें घरीं आल्यावर घरासमोरच्या अंगणांत तें बीं लावलें. हळूहळू मोड येऊन त्याचा एक मोठा वृक्ष झाला. त्या झाडाच्या टोंकाला एक सुंदर फळ लागलें.

त्या झाडाच्या पानांचा रस काढून रसार्णव चिकित्सा करूं लागला व त्याला द्विगुणित यश मिळत गेलें. त्याची ख्याती देशभर पसरली. त्याचा मुलगा सोमदत्त बापाच्या सांगण्याप्रमाणें त्या झाडाच्या पानांचा रस काढून प्रत्येक रोगाला औषध म्हणून देऊं लागला व त्याला सुद्धां ती विद्या अवगत झाली.

झाडाला जें लाल फळ होतें त्याच्या विषयीं कोणी विचारलें तर रसार्णव म्हणें तें फळ विषारी आहे. सोमदत्ताला देखील तेंच माहीत होतें.

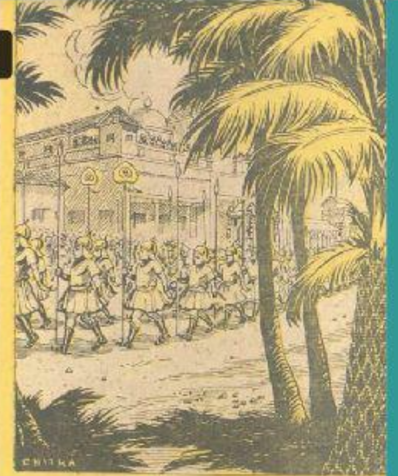
रसार्णव वयोमानानें वृद्ध झाला व त्याला आतां हिंडणें फिरणें देखील अशक्यप्राय झालें. त्यानें एक दिवशीं आपल्या मुलाला जवळ बोलाविलें आणि म्हणाला—" बाळ, आतां मी लवकरच या जगाचा निरोप घेणार आहे. तुला आपल्या धंद्यांत चांगलें यश मिळालें आहे. आपल्या कुळाचें नांव आपल्या निस्वार्थ व निर्लोभ वृत्तीनें तूं कायम ठेव."

सोमदत्तानें विचारलें—" बाबा! या झाडाचा पालाच इतका गुणकारी आहे. पण त्याचें फळ मात्र विषारी कां? हें नाहीं मला कळलें."

रसार्णव म्हणाला—" तें सांगण्यासाठींच तर मी तुला बोलाविलें होतें. हें पहा, वैद्यक शास्त्राचा भेद सर्वांना कळतां कामा नये. आतां माझ्या मागें तूंच माझ्या ज्ञानाचा वारस आहेस. म्हणून तुला सांगतों. हें एक विषारी फळ आहे, हें मी सर्वांना सांगत आलों. पण तें खरोखरीं एक अमृत फळ आहे. जो खाईल त्याला अमरत्व लाभेल व दैवी शक्तींचा लाभ होईल. पण ही गोष्ट कोणाला—तुझ्या बायकोला देखील कळतां कामा नये."

सोमदत्त म्हणाला—" बाबा! तर मग तुम्हींच तें फळ कां नाहीं खाऊन अमरत्व मिळवीत! तुम्ही एवढ्या कष्टानें तपश्चर्या करून जें मिळविलेंत त्याचा उपभोग तुम्ही घेणार नाहीं तर दुसरा कोण घेणार?"

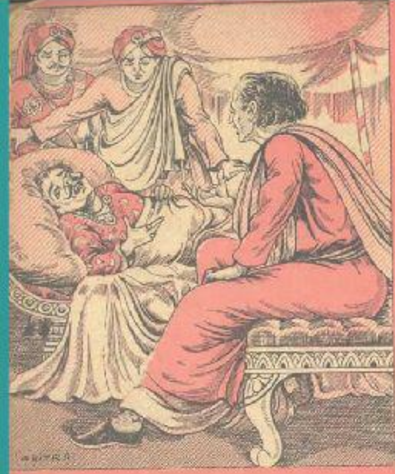
त्यावर रसार्णव म्हणाला—" बाळ! देवानें दिलेल्या आयुष्याची दोरी जेव्हां खुंटण्याची वेळ येते तेव्हां मनुष्यानें आनंदपूर्वक देवाघरीं जायला तयार झालें पाहिजे. अमरत्व मिळविण्याचा प्रयत्न मानवानें करणें म्हणजे त्या परमेश्वराचा अपमान करण्या-सारखेंच नव्हे का? आणखी एक गोष्ट सांगून ठेवतों. या झाडाच्या पानांचा व फळाचा उपयोग जो स्वार्थासाठीं करील त्याला त्याचा लाभ मिळणार नाहीं. दुसरें म्हणजे फळ तोडल्यावर पानांच्या रसांतला

संजीवनी गुण नाहींसा होईल. ही गोष्ट तूं नेहमीं लक्षांत ठेव."

असें सांगून रसार्णवनें डोळे मिटले ते पुन्हां उघडले नाहींत. वडिलांच्या आज्ञा-प्रमाणें सोमदत्तानें संजीवनी वृक्षाचें व त्याच्या अमृत फळाचें महत्व कोणाला सांगितलें नाहीं. वैद्यकशास्त्रांचा अभ्यास करीत तोच धंदा करीत राहिला व प्रसिद्धी मिळविली. त्यानें देखील झाडाच्या टोंकाला असलेलें सुंदर फळ विषारी आहे हेंच सर्वांना सांगितलें.

* * *

सोमदत्ताची ख्याति देशोदेशीं पसरली. त्याची कीर्ति काशेय राजा गुणवर्मा याच्या कानापर्यंत पोंचली. गुणवर्मा पोटशूलानें कित्येक वर्षें अंथरुणाला खिळून होता. पुष्कळ औषध पाणी झालें पण गुण पडला नाहीं. म्हणून सोमदत्ताचें नांव ऐकून गुण-वर्मा मंत्री व अमात्यांना बरोबर घेऊन सोमदत्ताकडे आला. गुणवर्माची एकुलती एक मुलगी पण बापाबरोबर आली होती.

गांवाबाहेर, एका उद्यानांत गुणवर्मा उतरला व त्यानें सोमदत्त वैद्याकडे निरोप पाठविला. गुणवर्मा राजाच्या विषयीं सोम-दत्ताला प्रथमपासून सर्व माहिती होती. राजकन्येच्या रूपलावण्याविषयीं पण त्यानें ऐकलें होतें. म्हणून निरोप आल्याबर सोमदत्त आनंदानें निघाला. नेहमीच्या संवयीप्रमाणें तो झाडाचा पाला तोडून घेऊन जायला देखील विसरला. कारण त्यावेळीं राजकन्येचें काल्पनिक सुंदर रूप त्याच्या डोळ्यासमोर होतें.

राजानें वैद्याला आदरपूर्वक बसायला सांगून रोगाचें आद्योपान्त वर्णन सांगितलें व म्हणाला—"तुम्ही मला बरा केलात तर तुम्ही मागाल ती दक्षिणा देईन." सोमदत्त जणुं कांहीं त्याचीच वाट पहात होता. म्हणाला—"आपला रोग बरा करणें तितकेंसें कठीण नाहीं. पण रोग बरा झाल्यावर आपण आपलें वचन पाळाल!"

"क्षत्रिय एकदां वचन देऊन मोडत नाहीं. तुम्ही मागाल तें तुम्हांला मिळेल." गुणवर्मा म्हणाला.

तें शब्द ऐकतांच सोमदत्त म्हणाला—"तर मग गुण पडल्यावर राजकन्येशीं माझा विवाह करून द्यावा."

तें ऐकून राजा मंत्री व दरबारी थक झाले. वैद्य असें कांहीं विचित्र मागील स्वप्नीं देखील कोणाच्या मनांत आलें नाहीं. सोमदत्त एक तर काळाकुट्ट व कुरूप होता. त्याचें लग्न पण झालेलें होतें. तें ऐकून गुणवर्मा म्हणाला—"वैद्य बुवा आपली इच्छा आम्ही पूर्ण करूं शकणार नाहीं. आपल्या औषधाची आम्हांला गरज नाहीं. मरण आलें तरी पत्करलें पण मुलीला विहिरींत ढकला-यला मी तयार नाहीं.

सोमदत्त म्हणाला—"महाराज! कित्येक वर्षें आपण आजारानें पीडित आहां. एका क्षणार्धांत आपल्याला गुण पडेल, माझ्या औषधानें. आपण विचार करून निरोप पाठवावा. मी येतों."

वैद्यबुवा निघून गेल्यावर राजकन्येनें आपल्या वडिलांना येऊन सांगितलें कीं, बाबा, तुमचे हे कष्ट माझ्यानें बघवत नाहींत. तुम्ही निरोप पाठवा वैद्याकडे. मी त्याच्याशीं लग्न करावयास तयार आहें. पण एक अट आहे माझी. ती पण त्या वैद्याला कळवा. त्यानें एका तासांत तुमचा रोग बरा केला नाहीं तर त्याला उद्यानाच्या फाटकासमोर आपला बळी द्यावा लागेल."

त्या दिवशीं रात्रीं राजाज्ञेप्रमाणें मंत्री सोमदत्ताच्या घरीं गेला व त्यानें राजकुमारीनें

जें कांहीं सांगितलें होतें तें जसेंच्या तसें सांगून टाकलें. तें ऐकून सोमदत्त म्हणाला—"एका तासाचा अवधी देखील नको. राजाची आज्ञा असेल तर मी दोन मिनिटांत रोग बरा करून दाखवीन. तसें करूं शकलों नाहीं तर राजकन्येच्या इच्छेप्रमाणें स्वतःचा बळी द्यायला मी तयार आहें."

सोमदत्ताची बायको आड उभी राहून सर्व ऐकत होती. तिला वाईट वाटलें. तिला नवऱ्यावर भयंकर राग आला. दांत ओंठ चावून तिनें ह्यांत कांहीं तरी विघ्न आणतां आलें तर आणण्याचा विचार केला.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं सोमदत्त झाडाचा पाला घेऊन राजाकडे गेला. त्यानें त्याचा रस काढून राजाला दिला. पण गुण पडण्या-ऐवजीं पोटशूळ वाढला. तें पाहून मंत्री म्हणाला—"वैद्यबुवा! ठरल्याप्रमाणें आतां पुढल्या तयारीस लागा!"

सोमदत्त म्हणाला—"मी चुकून दुसऱ्याच झाडाचा पाला आणलेला दिसतो आहे. घरीं जाऊन संजीवनी वृक्षाचा पाला घेऊन येतों."

राजानें होकार दिल्यावर मंत्र्यानें वैद्याला जाऊं दिलें. पण बरोबर हत्यार बंद शिपाई पण पाठविले.

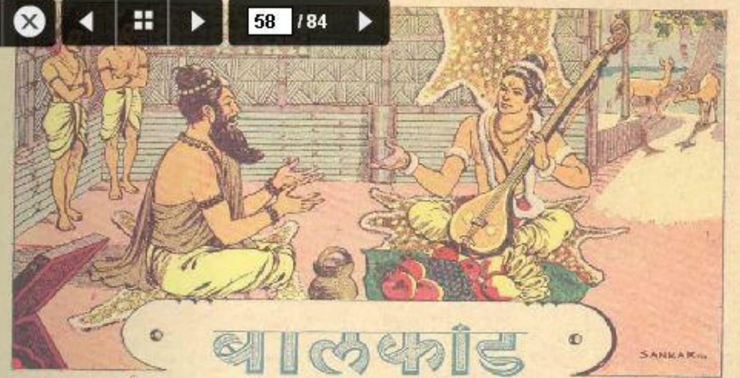
घरीं आल्याबरोबर सोमदत्तानें झाडाकडे पाहिलें. टोंकाला तें लाल अमृत फळ नव्हतें. कपाळावर हात मारून तो घरांत पाऊल टाकणार तेवढ्यांत त्याला एका ताडपत्रावर बायकोनें लिहिलेलें पत्र मिळालें—"मी तुमच्या मार्गांत कांटा होऊन राहण्या-पेक्षां तें झाडावरचें विषारी फळ खाऊन बाजूला झालें आहे."

सोमदत्त डोकें धरून बसला. शिपायांनीं त्याला धरून उद्यानाच्या फाटकासमोर नेऊन उभें केलें.

त्याच वेळीं आकाशवाणी झाली—"माझ्या पतीची ही चूक नाहीं. माझी आहे. त्यांना माफ करा." असें सांगून एक देवी प्रकट झाली व तिनें घडलेलें सर्व वृत्त वर्णन करून सांगितलें. नंतर तिनें एक मुळी शिपायां-समोर फेंकली व म्हणाली—"ही उगाळून राजाला द्या. राजाचा आजार बरा होईल." असें सांगून ती अदृश्य झाली.

त्या औषधाच्या सेवनानें राजाचा आजार बरा झाला. वैद्य लज्जित होऊन खिन्न मनानें घरीं निघून गेला.

बालकांड

एकदां नारद मुनि वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमांत आले. तो आश्रम तमसा नदीच्या काठीं होता. वाल्मीकि ऋषींनीं शास्त्रोक्त पादपूजा करून नारद मुनींना विचारलें—"महात्मन्! आपल्या या युगांत भूलोकीं सकल सद्गुण संपन्न व महा पराक्रमी असा कोणी महापुरुष आहे का?"

त्यावर नारद मुनींनीं रामकथा सविस्तर सांगितली. नारद मुनि निघून गेल्यावर मध्याह्न संध्येची वेळ झाली. म्हणून वाल्मीकि ऋषि आपला शिष्य भारद्वाज याला बरोबर घेऊन तमसा नदीवर स्नानाला निघून गेले.

तेथें एका झाडावर त्यांना क्रौंच पक्ष्याचें एक जोडपें आनंदानें विहार करीत असलेलें दिसलें. त्या जोडप्याचा प्रेमालाप चालू होता. तो पाहून व ऐकून वाल्मीकींना फार आनंद झाला.

आपलीं वल्कल वस्त्रें काठावर ठेवून मुनि स्नानासाठीं नदींत उतरले असतील इतक्यांत एका पक्ष्याची किंकाळी मुनींच्या कानावर पडली. वळून पाहतात तर त्या क्रौंच पक्ष्यांच्या जोडप्यापैकीं नर रक्तबंबाळ होऊन जमिनीवर तडफडत पडला होता व मादी झाडावर बसून केविलवाण्या स्वरांत ओरडत होती. तें करुण दृश्य पाहून वाल्मीकि मुनींचें कोमल हृदय कळवळून आलें. समोर व्याध आपला नेम अचूक लागला याबद्दल स्वतःचें कौतुक करीत उभा होता. वाल्मीकि

मुनींना त्याचा फार राग आला. एकीकडे पक्ष्यावरची दया व दुसरीकडे व्याधावरचा क्रोध या दोन्ही भावनांच्या भरांत मुनींच्या तोंडून हा श्लोक निघाला :–

“मा निषाद प्रतिष्ठान्त्वम्
अगम शाश्वती स्समाः ।
यत्क्रौंच मिथुनादेकं
अवधीः काममोहितम् ॥”

अर्थात् “निर्दयी ! दुष्टा ! प्रेममग्न क्रौंच पक्ष्यांच्या जोडप्यापैकीं एकाला ठार करून तूं फार दिवस सुखानें जीवनयापन करूं शकणार नाहींस.”

वाल्मीकि मुनींच्या तोंडून हा श्लोक नकळत निघाला. त्यांना स्वतःलाच आश्चर्य वाटलें. त्या श्लोकांत दोन चरण व आठ आठ मात्रांवर यति होती. देवाच्या कृपे-शिवाय हा वाणीचा प्रसाद कोठून लाभणार ! शिष्य भारद्वाजाला तो श्लोक एकदां ऐकूनच कंठस्थ झाला.

वाल्मीकि मुनि स्नानादि आटोपून आपल्या आश्रमांत परतले. आश्रमांत आल्या-वर देखील त्यांच्या मनांत तोच श्लोक घोळत होता.

इतक्यांत ब्रह्मदेव प्रगट झाला. वाल्मीकि ऋषी साष्टांग नमस्कार करून म्हणाले– “ब्रह्मदेवा ! दर्शन देऊन या भक्तावर फार मोठी कृपा केलीस !”

ब्रह्मदेव म्हणाला–“वाल्मीकि ! माझ्या कृपेनेंच तुला कवित्वशक्ति लाभली आहे. तुला नारदाकडून रामकथा कळलीच आहे. मग आतां रामकथेवर एक महाकाव्य लिही. तें काव्य आचंद्रदिवाकरौ जगांत प्रसिद्धी प्राप्त करील.” असें सांगून ब्रह्मदेव अदृश्य झाला.

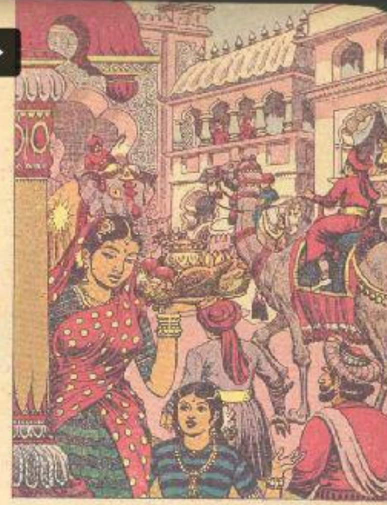
अशा प्रकारें ब्रह्मदेवाच्या प्रोत्साहनामुळें वाल्मीकि मुनींनीं रामायणाची रचना केली.

*   *   *

वैवस्वत मनु हा सातवा मनु म्हणून प्रसिद्ध आहे. हा सूर्याचा मुलगा. याचा मुलगा ईक्ष्वाकु हा महाप्रतापी राजा होऊन गेला. म्हणून या कुळाचें नांव ईक्ष्वाकु सूर्यवंशी झालें. याच वंशांत सगर नांवाचा एक चक्रवर्ती राजा झाला. हा सहा प्रसिद्ध चक्रवर्तींपैकीं एक होता. ह्याचा नातू भगीरथ ह्यानेंच भूलोकावर गंगानदी आणली.

सूर्यवंशी क्षत्रिय कुळाचें राज्य कोशल देशांत होतें. अयोध्येला त्यांची राजधानी होती. वैवस्वत मनूनें स्वतः अयोध्या नगरी निर्माण केली. ही नगरी बारा योजन लांब व तीन योजन रुंद होती. राजधानीच्या चारी बाजूला किल्ला व खंदक होता. या वैभवशाली नगरींत सदा लक्ष्मीचा वास असे. शिल्पकार कलाकार वेद व वेदांग यांत पारंगत असे विद्वान पंडित राजधानींत रहात असत. प्रजा फार सुखी होती.

या दुर्भेद्य अशा नगरींत सूर्यवंशी राजा दशरथ याचें राज्य होतें. त्याचें ऐश्वर्य व वैभव इंद्र व कुबेर दोघांना लाजवील असें होतें. तो इतका पराक्रमी होता कीं, इंद्र देखील त्याला मदतीसाठीं युद्धाच्या वेळीं बोलावीत असे. न्याय, नीति

व शांति यांचें अयोध्या नगर हें जणूं आगरच होतें.

दृष्टि, जयन्त, विजय, सिद्धार्थ, अर्थसाधक अशोक, मंत्रपाल व सुमंत्र असे आठ अमात्य मंत्री राजा दशरथाच्या दरबारीं होते. वशिष्ठ मुनि हे कुलगुरु व राजगुरु पण होते. गुप्तचर राज्यभर हिंडून राज्यांत शांतता राखण्यासाठीं सतत प्रयत्न करीत असत.

दशरथ राजाला कोणत्याहि वस्तूची कमतरता म्हणून नव्हती. पण पुत्र अपत्य नसल्या कारणानें राजाचें मन दुःखी असे. त्यानें अश्वमेध (पुत्रकामेष्टी) यज्ञ करून

पाहण्याचें ठरविलें. आपला पंत अमात्य सुमंत्र यास पाठवून वशिष्ठ, वामदेव, जाबाली आदि ऋषी व मुनींना आदरपूर्वक बोलाविलें व त्यांचा सल्ला घेतला. सर्वांनीं पुत्रकामेष्टी यज्ञ करावा असा सल्ला दिला.

सर्व ऋषी व मुनि निघून गेल्यावर सुमंत्रानें राजाला सुचविलें कीं, महाराज! हा पुत्रकामेष्टी यज्ञ करण्यास योग्य पुरोहित फक्त ऋष्यशृंग मुनि आहेत. त्यांची कीर्ति मी ऐकली आहे.

अंग देशाचा राजा रोमपाद दशरथाच्या मित्रवर्गांतील एक होता. रोमपाद एक अन्यायी व अत्याचारी राजा होता. त्याच्या राज्यांत एकदां दुष्काळ पडला. रोमपाद काळजींत पडला. त्यानें ब्राह्मणांना बोलावून दुष्काळ दूर करण्यासाठीं उपाय सुचविण्यास विनंति केली. त्यांनीं सल्ला दिला कीं, महाराज, विभंडक मुनींचा मुलगा ऋष्यशृंग हा ज्या देशांत राहतो त्या देशांत कधीं दुष्काळ पडत नाहीं. म्हणून आपण कांहींतरी उपाय करून त्याला आपल्या राज्यांत बोलावून आणावे त्याचा सर्व प्रकारें सत्कार करावा व आपली मुलगी शांता हिच्याशीं त्यांचा विवाह करून द्यावा.

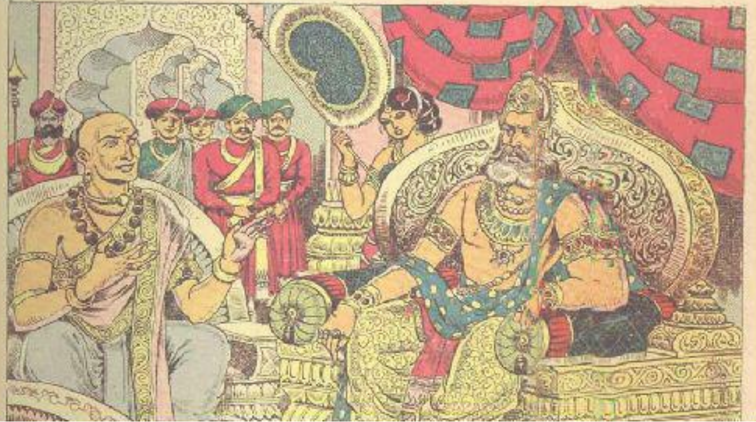

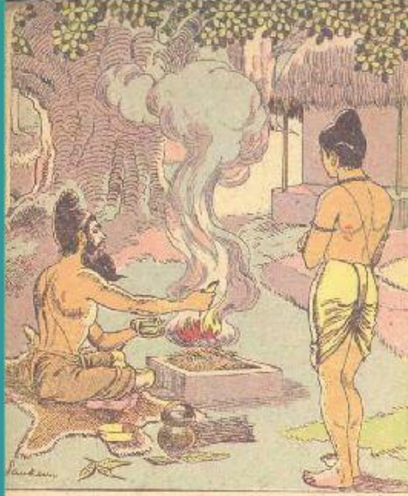
ऋष्यशृंग ऋषि अंग देशांतच राहाले तर या देशांत चुकून सुद्धां दुष्काळ पडणार नाहीं."

तेव्हां रोमपाद राजा राजपुरोहित व आपल्या मंत्र्यांना बोलावून म्हणाला– "आपण सर्वांनीं जाऊन ऋष्यशृंग मुनींना आदरपूर्वक घेऊन यावें. त्यांना जें जें वचन देणें इष्ट वाटेल तें आमच्या वतीनें द्यावें."

तें ऐकून मंत्री व पुरोहित घाबरले. कारण ऋष्यशृंग मुनि कोणाच्या सांगण्यावरून तपोवनांतून राजधानींत येणें शक्य नव्हतें. रागाच्या भरांत त्यांनीं शाप दिला तर काय करावें! म्हणून कांहींतरी युक्ति करूनच त्यांना समजूत घालणें शक्य होतें. पुरोहितांनीं रोमपादाला हा उपाय सुचविला–

"महाराज! ऋष्यशृंग लहानपणापासूनच तपोवनांत राहून तप करीत आले आहेत. त्यांनीं कधीं तरुण स्त्रीला पाहिलेलें नाहीं. म्हणून कांहीं अप्सरा किंवा वारांगनांना पाठवून त्यांच्या द्वारें ऋष्यशृंग मुनींचें मन वळतें का नाहीं तें पहावें. मुनींना राजधानींत बोलावून घेऊन येण्याची जबाबदारी त्याच पार पाडतील."

रोमपादनें होकार दिल्यावर राजधानीं-तल्या सुंदरांत सुंदर अशा वेश्यांना सुंदर वस्त्रालंकार देऊन ऋष्यश्रृंग मुनींच्या आश्र-मांत पाठविण्यांत आलें. वेश्या आश्रमाबाहेर ऋष्यश्रृंग केव्हां येतो, वाट पहात उभ्या राहिल्या.

ऋष्यश्रृंग मुनि रात्रंदिवस आपल्या आश्रमांत आपल्या वृद्ध पित्याची मनोभावें सेवा करीत असत. कधीं आश्रमाबाहेर जात नसत.

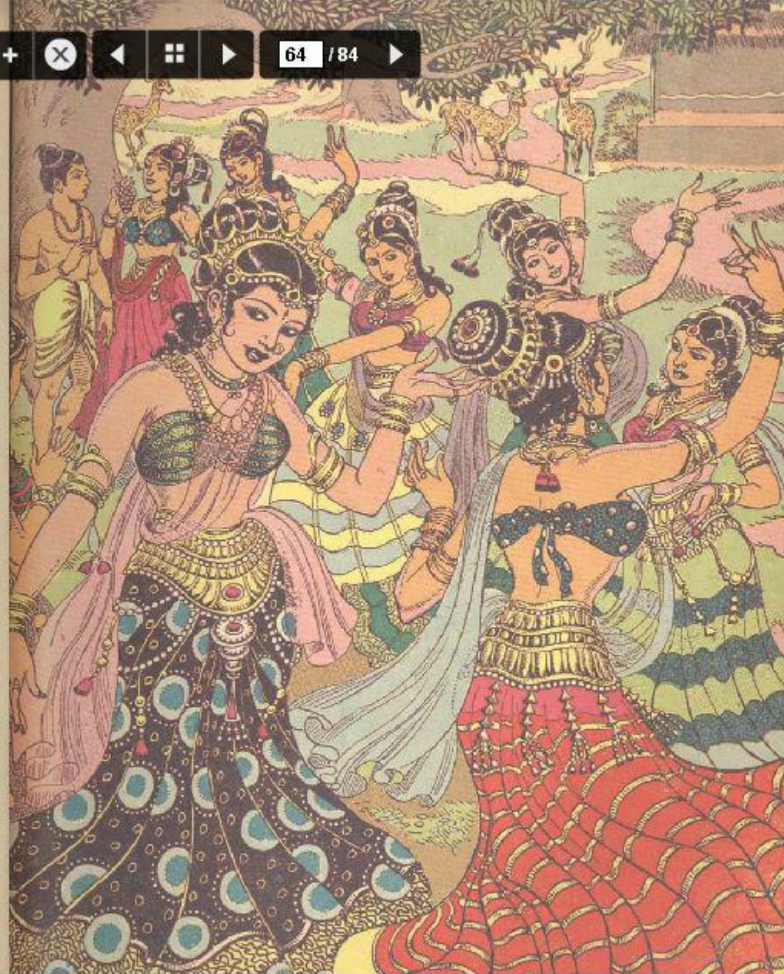
पण कां कोणास ठाऊक, एकदां ते बाहेर आले. वेश्यांनीं त्यांना पाहिलें व नाचत गात ऋषींच्या जवळ गेल्या. त्यांचें सौंदर्य, वस्त्रालंकार, मधुर कंठ ऐकून ऋष्यश्रृंग चकित झाले व कुतूहलतेनें त्यांच्याकडे पाहूं लागले. नकळत त्यांचीं पावलें त्यांच्याकडे वळलीं. त्या स्त्रिया आहेत हें देखील मुनींना कळलें नाहीं.

वेश्यांनीं जवळ येऊन विचारलें—"ब्रह्मर्षि! आपण कोण? व एकटे या रानांत कां राहतां?"

ऋष्यश्रृंग मुनि म्हणाले—"मी विभंडक मुनींचा मुलगा आहें. तुम्ही आश्रमांत आलांत तर तुमचा यथायोग्य सत्कार होईल." तें ऐकून वेश्या खूष झाल्या व आश्रमांत गेल्या. ऋष्यश्रृंग मुनींनीं कंदमूळ फळें देऊन यथाप्रकारें आतिथ्य सत्कार केला.

जास्त वेळ राहल्यास विभंडक मुनींचा कोप होईल असा विचार करून वेश्यांनीं आश्रमांतून लवकरच पाय काढला. निरोप घेतांना त्यांनीं बरोबर आणलेले खाद्य पदार्थ ऋष्यश्रृंग मुनींना देत म्हटलें—"हा आमचा प्रेमोपहार घ्यावा. आतां आम्हांला देखील तपश्चर्या करावयास जावयाचें आहे."

त्या वेश्यांच्या सहवासांत थोडा वेळ का होईना ऋष्यश्रृंगाला बरें वाटलें. त्याला

वाटलें ह्या सुद्धां तपश्चर्या करणाऱ्या ऋषि-मुनीच असतील. पण त्यानें पाहलेल्या ऋषि-मुनींच्या मानानें त्या त्याला जास्त आकर्षक भासल्या. त्यांना पुन्हां पुन्हां भेटावें, त्यांच्याशीं बोलावें असें त्याला वाटूं लागलें.

दुसऱ्या दिवशीं तो पुन्हां त्याच मार्गी त्या भेटतील असें समजून गेला. वेश्या वाट पहात आश्रमाबाहेर बसलेल्याच होत्या. ऋष्यशृंगाला येत असलेला पाहून आपला प्रयत्न यशस्वी झाला असें त्यांना वाटलें. त्या म्हणाल्या–"तुम्ही आमच्या आश्रांत कां नाहीं येत ! तुम्ही आल्यानें आमचा आश्रम पवित्र होईल व तुमच्या आतिथ्य सत्काराचा आम्हांला लाभ मिळेल." ऋष्यशृंग आनंदमग्न होऊन त्यांच्याबरोबर अंगदेशाच्या राजधानींत आला.

रोमपाद ऋष्यशृंग मुनीच्या दर्शनासाठीं आला. त्यानें त्यांना साष्टांग प्रणिपात केला. व अशा तऱ्हेनें राजधानींत बोला-वून आणावें लागलें या बद्दल क्षमा मागितली. नंतर राजकन्या शांताशीं विधिपूर्वक विवाह करून दिला. त्या दिवसापासून ऋष्यशृंग मुनि शांताच्या सहवासांत सर्व सुखांचा उपभोग करीत अंगदेशांतच राहू लागले.

सुमंत्राच्या तोंडी येथवर गोष्ट ऐकून राजा दशरथाला आनंद झाला. वशिष्ठ ऋषींच्या आज्ञेनें तो आपल्या तिघां राण्यांसह अंग-देशांत आला. रोमपाद राजानें दशरथाचें सर्व प्रकारें स्वागत केलें. राजा दशरथ एक आठवडाभर रोमपाद राजाचा अतिथि म्हणून अंगदेशांत राहला. नंतर रोमपाद राजानें आपले जांवई ऋष्यशृंग व कन्या शांता हिला अयोध्येला राजा दशरथा बरोबर पाठवून दिलें. राजा दशरथाचे दूत ऋष्यशृंग ऋषींच्या स्वागतासाठीं पुढें अयोध्येला निघून गेले.

[पुढें चालू]

इनाम

पौर्णिमेचें दुधासारखें स्वच्छ चांदणें पडलें होतें. आजोबांनीं आराम खुर्चीत अंग टाकीत नाकांत तपकीर कोंबली व चारी बाजूला घोळका करून बसलेल्या मुलांकडे पहात हा श्लोक म्हटला :—

अज्ञा एव जनाः प्रायो
वंच्यन्ते वचकै रुभिः ।
प्राज्ञा नजातु वंच्यन्ते
सुमति श्चोल राजिव ॥

"याचा काय अर्थ आजोबा ? ह्याची कांहींतरी गोष्ट असणार सांगा ना आजोबा !" मुलांनीं ओरडा सुरू केला.

"अरे ! गोष्ट सांगण्यासाठींच तर मी श्लोक म्हटला. पण श्लोकाचा अर्थ सांगा-यला पहिल्यानें कां नाहीं सांगत ? जगांत सामान्यपणें फसवेगिरी करणारे किती ठक आहेत. पण हे ठक अज्ञान व अबोध लोकांनाच फसवतात. पण ह्या ठकांची डाळ हुशार व चतुर माणसाजवळ शिजत नाहीं. सुमति नांवाच्या चोळ राजानें अशीच एका ठकाची छान कान उघाडणी केली होती."

"सुमतीनें कोणत्या ठकाला व कसें फसविलें ? सांगा आजोबा." मुलें म्हणाली.

आजोबांनीं गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

चोळ राज्यांत सुमति नांवाचा राजा राज्य करीत असे. सुमति शब्दाचा अर्थच मुळी बुद्धिमान, चतुर असा आहे. तो विद्वान व शूर होता. त्याच्या दरबारीं विद्वानांचा आदर होई. राजा गुणवान लोकांना इनाम देई. म्हणून थोर विद्वान, चित्रकार व शिल्पकार राजाकडे येत व आपल्या विद्येचें प्रदर्शन करून मोठमोठें इनाम मिळवीत.

"एकदां एका कारागिरानें येऊन राजाला सांगितलें कीं, मी एक रसायन शास्त्र

विद्वान आहें. मी वाटेल त्या धातूचें सोनें करून दाखवितों. ही आमची वंशपरंपरागत विद्या आहे. कांहीं तरी इनाम द्यावें."

राजानें त्याच्या बोलण्यावरूनच त्याला ओळखलें कीं, हा पहिल्या नंबरचा एक ठक असला पाहिजे. त्याचा या दरबारांत चांगला अपमान करूनच याला बाहेर काढलें पाहिजे. नाहींतर हा प्रजेला फंसवीत राज्यभर फिरेल.

राजानें आपल्या एका नोकराला जवळ बोलावून त्याच्या कानांत कांहीं तरी सांगितलें. नोकरानें एक मोठी लोखंडी पेटी आणून दरबारांत ठेवली. राजानें तिच्या कडे बोट दाखवीत म्हणाला–"ही पेटी तुला इनाम!" ठकाला ती घ्यायला सांगितली.

ठकाला वाटलें कीं या पेटींत राजानें सोनें, चांदी व हिरे माणकें ठेवलीं असतील. आनंदानें हंसत तो पुढें गेला व त्यानें ती पेटी उघडून पाहिली. पेटी रिकामी होती. ती पाहून तो राजाला म्हणाला–

"राजन! आपण विद्येचा आदर करतां असें समजून मी मोठ्या आशेनें आपल्या दरबारीं आलों. पण आपण ही रिकामी पेटी देऊन माझा अपमान केला आहे."

राजा म्हणाला–"तुझा मी अपमान केला? मला वाटलें कीं, तूं रोज इतकें सोनें करतोस. तें ठेवायला तुझ्याकडे पेटी नसेल म्हणून मी ही पेटी तुला इनाम द्यायला सांगितलें. वाटेल तो धातु सोनें करून दाखविणारास मी काय इनाम देऊं? तुझी बरोबरी करण्याची शक्ति माझ्यांत कोठून येणार?"

सर्व खदखदून जोरानें हंसले. तो ठक निरूत्तर होऊन मान खालीं करून दरबारांतून निघून गेला.

※ काळोखाचें भूत ※

फार प्राचीन काळीं हिमालय पर्वतांत एक आदिवासी लोकांची वस्ती होती. त्या जातीच्या लोकांना विस्तावाची अगर त्याचा उपयोग करण्याची देखील माहिती नव्हती. इतके असभ्य होते त्या जातीचे लोक. सूर्योदय झाला कीं, ते झोंपत व सूर्योदय झाल्यावर उठत. त्यामुळें काळोखांत कसें वावरावयाचें किंवा काळोख पडल्यावर दिवे लावून कसें काम करावयाचें याची देखील त्यांना माहिती किंवा कल्पना नव्हती.

या असभ्य लोकांच्या वस्ती जवळच एक गुहा होती. तींत त्या जातीचे लोक कधीं काळीं रहात असत, म्हणें. म्हणून ती गुहा त्यांना पवित्र वाटे. पण गुहेंत इतका काळोख होता कीं त्यांना त्या गुहेची भीति वाटे. काळोखाला ते भूत समजत असत. तें भूत पळवून लावण्याचा त्यांनीं अनेक प्रकारें प्रयत्न करून पाहिला. पण काळोखाचें भूत जागचें हललें देखील नाहीं.

एकदां एक जण म्हणाला–"आपण या भुताला साष्टांग नमस्कार घालून त्याच्याजवळ प्रार्थना करूं या कीं बाबा, तूं ही गुहा सोडून निघून जा! तो खात्रीनें जाईल." त्याप्रमाणें सर्वांनीं पाळी पाळीनें त्यां भुताला साष्टांग प्रणिपात करून विनंति केली. पण गुहेंतला काळोख थोडा देखील कमी झाला नाहीं.

नंतर एक जण म्हणाला–"असल्या विनवण्या करून का हें भूत जाणार आहे? आपण सर्वांनीं मिळून याच्यावर शस्त्र प्रकार केला कीं हें पळून जाईल." त्याप्रमाणें त्यांनीं गुहेंत दगड धोंडे, बाण, भाला बरछी जें हातीं आलें तें सर्व मारून पाहिलें. पण काळोखानें पळण्याचें नांव देखील काढलें नाहीं. सर्व निराश झाले.

तेव्हां आणखी एक जणानें सुचविलें आपण उपवास करून याला आळवलें तर कदाचित हा जाईल. त्याप्रमाणें सर्वांनीं उपास केला. पण काळोखानें आपलें ठाणें हलविलें नाहीं.

नंतर एकानें दानधर्म करून पहा म्हणून सुचविलें. त्या असभ्य जंगली लोकांनीं त्यांच्याकडे जी चीज वस्तु होती सर्व गुहेंत टाकली व काळोखाच्या भुताला जावयास सांगितलें. पण प्रार्थना, पराक्रम, उपास, दान तप सर्व उपाय व्यर्थ ठरले.

कांहीं दिवसांनीं तेथें एक सभ्य प्रदेशांतला एक मनुष्य आला. आदिम निवासी लोकांनीं त्याला त्या भुताला पळवून लावण्यास कांहीं तरी उपाय सुचविण्यास सांगितलें. त्यांनीं जे जे प्रयत्न केले होते त्यांचें वर्णन देखील त्यांनीं केलें. सर्व कांहीं ऐकून तो म्हणाला—"हें भूत असें जाणार नाहीं. मी सांगतों तो उपाय करा. एक लांब बांबू तोडून आणा त्याच्या एका टोंकाला वाळकें गवत बांधा व त्यावर चरबी ओतून घेऊन या."

त्यांनीं त्याप्रमाणें केलें. सभ्य देशांतील त्या माणसानें दोन गारगोट्या एकीवर एक आपटून त्यांच्या ठिणग्यांनीं ती मशाल पेटविली व म्हणाला—"आतां ही मशाल घेऊन जा आंत. पहा भूत पळून जातें कीं नाहीं तें."

प्रथम कोणी त्याच्या बोलण्यावर विश्वास केला नव्हता. पण मशालीच्या लख-लखाटांत गुहेंतला सर्व भाग स्वच्छ दिसूं लागल्यावर त्यांना वाटलें कीं भूत खरोखरच पळून गेलें असावें.

आज्ञानाचें भूत पण मनुष्यास असेंच सतावून सोडतें. ज्ञानाची ज्योत लावूनच त्याला ज्ञानी लोक पळवून लावतात.

बृहदीश्वराचें देवालय

एकाकाळीं तंजोर हें दक्षिणात्य संस्कृतिचें माहेरघर असें मानलें जात असे. १०-१४ व्या शतकांत येथें चोळ वंशी राजघराण्याची राजधानी होती. सुप्रसिद्ध राज राज चोळ यानें तजोर येथें बृहदीश्वराचें एक भव्य देवालय बांधलें.

अकराव्या शतकांत त्यानें हें देवालय बांधलें असावें. भारतांतील मोठ्या व भव्य देवालयांपैकीं हें एक आहे. ह्या देवालयांतील शिवलिंग फार मोठें आहे. त्याच्यासमोर एक दगडी विशालकाय नंदी आहे. आकृतीनें ह्याच्या बरोबरीचा दुसरा नंदी फक्त लेपाक्षी (अनंतपूर जिल्हा, आन्ध्र प्रदेश) येथें आहे, असें सांगतात. देवालयाचें मुख्य द्वार म्हणजे गोपूर २१६ फूट उंच आहे. हें कित्येक मैल दूर दिसतें. असें सांगतात कीं, मुख्य द्वारावर ८० टन वजनाचा एक दगड ठेवलेला आहे. इतका मोठा दगड उचलून ठेवणें सोपें नाहीं. म्हणून दगड वर नेण्यासाठीं चार मैल लांब असा रस्ता तयार करण्यात आला होता म्हणे.

या देवालयांत फक्त शैव संप्रदायाच्या मूर्तीच नसून वैष्णव व बौद्ध संप्रदायाच्या मूर्ती व शिल्प देखील पहावयास मिळतें. देवळाच्या विशाल प्रांगणांत व भिंतींवर सुंदर रंगीत चित्रें काढलेली आहेत. हीं चित्रें देखील चोळ राजांच्या काळांतीलच होत. हीं चित्रें भारतीय चित्रकारांनीच काढलेलीं असलीं तरी अजिंठ्याच्या चित्रकलेची बरोबरी

